

CHARLES DE FOUCAULD

Missionaire presentie toen, nu en in de toekomst

Gerard Moorman, redactie

Nijmeegs Instituut voor Missiologie
NIJMEGEN

2006

Occasional Papers 13

ISBN 90-77311-05-X

Charles de Foucauld. Missionaire presentatie toen, nu en in de toekomst

Gerard Moorman, redactie

Lay-out: Janneke van der Leest

Nijmegen: Nijmeegs Instituut voor Missiologie 2006

INHOUD

VOORWOORD	4
INLEIDING	5
FRAGMENTEN UIT HET LEVEN VAN CHARLES DE FOUCAULD	7
DEEL I: VERLEDEN	
Peter Nissen: Leven met Charles de Foucauld	13
DEEL II: HEDEN	
Anne-Marieke Koot: De weg van de vriendschap	27
Godefrieda Dupré: Met Gods ogen naar mensen kijken	33
Ton Storcken: De huiver om 'Nazareth' te leven	39
DEEL III: TOEKOMST	
Frans Wijsen: Foucauldiaanse Spiritualiteit voor de 21e eeuw	44
LITERATUURLIJST	53

VOORWOORD

Dit Occasional Paper bevat de toespraken uitgesproken tijdens een studiedag over Charles de Foucauld, in de Lukaskerk te Den Haag, een dag die gehouden werd ter gelegenheid van de zaligverklaring van Charles de Foucauld op 13 november 2005. De studiedag werd georganiseerd door het Centraal Missionair Beraad Religieuzen, het Nijmeegs Instituut voor Missiologie en de twee gemeenschappen van Kleine Zusters van Jezus in Nederland.

De titel van de dag was ‘Charles de Foucauld – verleden, heden, toekomst’. Om te beginnen werd stil gestaan bij de historische figuur van Charles de Foucauld door middel van een presentatie van zijn leven en een reflectie daarop door Peter Nissen. Dat hij ook heden ten dage nog invloed heeft, werd duidelijk uit de toespraken van Anne-Marieke Koot, Godefrieda Dupré en Ton Storcken: drie mensen die vertelden hoe diepgaand hun leven is beïnvloed door het voorbeeld van Charles de Foucauld. Tenslotte liet Frans Wijsen zijn gedachten gaan over de betekenis die Charles de Foucauld in de toekomst kan hebben voor de kerk, nu hij is zalig verklaard.

Het Nijmeegs Instituut voor Missiologie geeft deze bundel graag uit, in de hoop dat deze uitnodigt tot verdere reflectie over deze boeiende figuur en zijn boodschap voor ons nu en in de toekomst.

Frans Wijsen

INLEIDING

Op 1 december 1916 werd Charles de Foucauld, 58 jaar oud, in de zuidelijke Sahara van Algerije doodgeschoten door een groep opstandige Toearegs. De Eerste Wereldoorlog was in volle gang. Slechts een handjevol mensen wist van het roemloze einde van dit zoekende leven. Geen van hen had kunnen dromen dat de invloed van dit verborgen leven na zijn dood zou reiken tot over de hele wereld en tot in een volgende eeuw.

In Nederland is Charles de Foucauld nooit echt heel bekend geworden. Desalniettemin was zijn invloed ook hier vanaf eind jaren vijftig van de vorige eeuw groot in sommige kringen, met name van theologen, religieuzen en missionarissen. De publicatie van de boeken van Kleine Broeder René Voillaume speelden hierin een grote rol.

Het wonderlijke van Charles de Foucauld, en in zijn kielzog van de Kleine Broeders en Zusters van Jezus, is dat zoveel verschillende mensen worden aangesproken door het voorbeeld van dit religieuze leven. Binnen en buiten de kerk, van hoog tot laag en van links tot rechts heeft men respect en waardering voor het getuigenis van de eenvoud en armoede, van het gebed en vooral van de vriendschap met en de trouw aan mensen zonder veel aanzien.

Niet dat het leven van Charles de Foucauld geen vragen oproept. De teksten die hij geschreven heeft zijn vooral vanwege de 19^e eeuwse vroomheid soms uiterst weerbarstig voor mensen van nu. En ook zijn keuze om zijn verbondenheid met God vooral te beleven in de vriendschap met gemarginaliseerden, zonder allerlei sociale, missionaire of pastorale projecten op te zetten, wordt vaak niet goed begrepen. Sommigen stellen deze keuze zelfs onder kritiek.

Met de zaligverklaring op 13 november 2005 van Charles de Foucauld, erkent de r.-k. kerk plechtig dat christenen, ook nu nog, een voorbeeld kunnen nemen aan Charles de Foucauld. Hij liet zien dat een diepe godsverbondenheid leidt tot diepe verbondenheid met mensen, en dan met name met de armsten. Nu momenteel religie vooral mensen van elkaar lijkt te vervreemden, laat hij zien dat religie ook schijnbaar onoverbrugbare kloven weet te slechten tussen mensen. Want hoe had deze Fransman van

hoge komaf anders ooit de vriend en broeder kunnen worden van een Islamitische Toearegstam ergens in een uithoek van de Sahara?

Charles de Foucauld houdt voor ons de hoop levend dat vrede en broederschap mogelijk zijn tussen mensen, ongeacht hun komaf, sociale status, cultuur of religie. Hij heeft nieuwe wegen gebaad van christelijke presentie onder de armsten en onder niet-christenen. Zonder zich dat zelf waarschijnlijk bewust te zijn, heeft hij een unieke bijdrage geleverd aan de christelijke missie. Zijn voorbeeld kan ook nu nog als inspiratie dienen voor pastores en missionarissen die volgens het 'presentie-model' werken, voor christenen die de dialoog aangaan met anders-gelovigen, in feite voor iedereen die zijn geloof concreet vorm wil geven. Juist dit soort zaken - solidariteit met mensen die buiten de boot vallen, interreligieuze dialoog en een authentiek christelijk getuigenis - zijn momenteel uiterst actueel. Charles de Foucauld is een lichtend voorbeeld in deze tijd die velen als duister ervaren. Dit voorbeeld verdient bredere bekendheid en erkenning. We mogen hopen dat de zaligverklaring een nieuwe generatie aanzet om in de voetsporen te treden van deze gepassioneerde godzoeker.

Gerard Moorman

FRAGMENTEN UIT HET LEVEN VAN CHARLES DE FOUCAULD

Hieronder vindt u de tekst bij de PowerPoint-presentatie die het Centraal Missionair Beraad Religieuzen samen met de Kleine Zusters heeft samengesteld over het leven van Charles de Foucauld. Deze presentatie is verkrijgbaar op het secretariaat van het Centraal Missionair Beraad Religieuzen. Voor de tekst is vooral gebruik gemaakt van ‘Charles de Foucauld. In het voetspoor van Jezus van Nazareth’ van Kleine Zuster Annie van Jezus, uitgeverij Halewijn, Antwerpen 2005.

1. Charles de Foucauld: wie was hij, wat bewoog hem? Het is moeilijk om zijn leven onder één noemer te brengen. Hij was van adellijke komaf en leefde er als jonge man op los. Maar hij stierf als ‘maraboet’ – man van God - in armoede temidden van de Toearegs diep in de woestijn van Algerije. Hij had alles achter zich gelaten om een religieus ideaal te volgen waar tot dan toe geen vormen voor bestonden. Misschien is het woord ‘godzoeker’ nog de beste omschrijving van deze man.

“De navolging is onafscheidelijk van de liefde (...) dat is het geheim van mijn leven: ik heb mijn hart verloren aan die Jezus van Nazareth die 1900 jaar geleden gekruisigd werd. Ik breng mijn dagen door, zoekend hoé ik Hem kan beminnen, ondanks mijn zwakheid.”

2. Na een rusteloze tienertijd, waarin hij zich verwijderd van het geloof van zijn jeugd, vindt hij tijdens zijn militaire diensttijd weer enige richting in zijn leven. Hij is gestationeerd in Algerije en vat een diepe liefde op voor Noord-Afrika. Na een militaire carrière van drie jaar, verlaat hij het leger. In Algiers bereidt hij zich voor op een riskante ontdekkingsreis naar Marokko, dat in die tijd voor Europeanen gesloten was. Vermomd als arme jood reist hij, 25 jaar oud, bijna een jaar lang door dit land. Onderweg verzamelt hij geografische en antropologische gegevens. Maar hij ervaart ook aan den lijve hoe het is om in armoede en verachting te leven. Meerdere malen dreigt hij te worden ontmaskerd en gedood. Maar hij vindt bescherming bij zijn gelovige gastheren. Voor hen immers is de gastvrijheid heilig. De diepe vroomheid van de moslims raakt hem diep:

“De Islam heeft mij in verwarring gebracht...Het zien van het geloof van deze mensen, die in voortdurende aanwezigheid van God leven, deed me een glimp opvangen van iets dat groter en echter is dan wereldse bezigheden. Ik ben begonnen de islam te bestuderen en daarna de bijbel.”

3. Het verhaal van zijn tocht, en zijn wetenschappelijke studie zijn een groot succes. Maar zijn zoektocht naar God voert hem naar elders. Terug in Frankrijk ontvangen zijn familieleden hem hartelijk. Het zijn intelligente, goed opgeleide mensen en diep gelovige christenen. Hij wordt geraakt door hun goedheid. Zijn nicht Marie de Bondy brengt hem in contact met Huvelin, een begenadigd priester. De ontmoeting leidt tot een radicale ommekeer voor Charles.

“Mijn God, eind oktober 1886 deed U me de biechtstoel binnengaan. Als het waar is dat er in de hemel veel vreugde is om iemand die zich bekeert, dan was dit het geval toen ik de biechtstoel binnenging... Ik vroeg om onderricht; de priester deed me echter neerknielen en nam me de biecht af.”

4. Huvelin blijft de rest van zijn leven zijn geestelijk begeleider. Op zijn aanraden onderneemt Charles in 1887 een pelgrimtocht naar het Heilige Land. Vooral het dorp Nazareth maakt een diepe indruk op hem, de plek waar Jezus 30 jaar eenvoudig en verborgen leefde. Hier komt zijn roeping tot leven. Vanaf dat ogenblik zal de leidraad van zijn leven zijn:

“een leven te leiden, dat ik vermoedde op het ogenblik dat ik door de straten van Nazareth stapte, waar Onze Heer als arme ambachtsman, onopgemerkt en onopvallend liep.”

5. Hij treedt in bij de Trappisten en zoekt het armste klooster op dat hij maar kan vinden, in Syrië. Hij vindt er echter niet wat hij zoekt. Al een klein jaar na zijn intreden schrijft hij aan Huvelin:

“U hoopt dat ik nu voldoende armoede heb. – Neen, wij zijn wel arm in vergelijking met rijken, maar niet zo arm als onze Heer, niet zo arm als ik in Marokko was, niet zo arm als de heilige Franciscus...”

6. Een nieuw idee komt in hem op, en dit idee zal hem niet meer loslaten. Vanaf 1893 begint hij er met Huvelin over te schrijven:

“Zou het niet mogelijk zijn een kleine congregatie te stichten om dit [Nazareth-] leven te leiden en slechts van onze eigen handenarbeid te leven, zoals onze Heer het deed die niet van aalmoezen en milde gaven leefde?[...] Ik zou zo graag kleine haarden van vurig en arbeidzaam leven zien ontstaan die het leven van onze Heer weerspiegelen. (...)”

7. Begin 1897 krijgt hij toestemming om de Trappisten te verlaten. Kort erna reist hij daadwerkelijk naar Nazareth. Hij wordt als knecht

aangenomen door de Clarissen. Zijn onderkomen is een tuinhuisje op hun terrein. Hij gebruikt zijn vrije tijd om in stilte veel te lezen, te bidden en te mediteren binnen de kloostermuren. Bijna alle overwegingen van broeder Charles over de Schrift dateren uit de jaren in Nazareth.

‘Ik probeer Jezus’ geest in mij te laten doordringen door zijn woorden en voorbeelden te lezen en te herlezen, te overwegen en nogmaals te overwegen; moge dit in mijn ziel bewerken wat de waterdruppel doet die op een steen valt en opnieuw valt, steeds op dezelfde plaats.’

8. Na bijna vier jaar keert broeder Charles naar Frankrijk terug om zich voor te bereiden op het priesterschap. Hij besluit niet naar Nazareth terug te keren .

‘Mijn laatste retraites [...] hebben me getoond dat ik dit Nazarethleven, mijn roeping, niet in het zo geliefde Heilige land moet beleven maar tussen de meest verlaten schapen. [...] In mijn jeugd ben ik door Algerije en Marokko getrokken: in Marokko [...] is er geen enkele priester. In de Algerijnse Sahara, zeven of acht maal groter dan Frankrijk, zijn er een twaalftal missionarissen. Geen volk leek me zo verlaten als dit. Ik heb een aanvraag gedaan en van de Apostolische Prefect van de Sahara toestemming gekregen om me in de Algerijnse Sahara te vestigen.’

9. Hij kiest voor Beni-Abbès, een oase vlakbij de Marokkaanse grens. Hij bouwt er een kloostertje. Hij bakent zelfs met een rij keien een soort grens af, die hij niet zal overschrijden, tenzij in geval van nood. Maar hij zal nooit een muur bouwen en hij laat zijn deur open:

‘Ik wil alle bewoners, christenen, moslims, joden... eraan wennen mij te beschouwen als hun broeder, de universele broeder. Zij beginnen het huis 'de fraterniteit' te noemen en dat is me zeer dierbaar.’

10. Dit broederlijk onthaal zal al zeer vlug zijn leven overhoop halen:

‘De gasten, armen, slaven, bezoekers laten mij geen ogenblik rust; ik sta alleen voor alle klusjes. Sinds het kleine huis voor de gasten is afgewerkt, hebben we alle dagen bezoekers voor het avondeten, om te slapen, te ontbijten, het is er nooit leeg geweest. Er zijn er al eens twaalf op één nacht geweest, zonder een oude zieke, een vaste bewoner, mee te tellen. Ik heb heel dikwijls, om niet te zeggen altijd, tussen de 60 en 100 bezoeken per dag.’

11. Als kind van zijn tijd stelt broeder Charles het kolonialisme niet ter discussie. Maar telkens als hij getuige is van schreeuwende onrechtvaardigheden, reageert hij krachtig. De slavernij die hij aantreft in

Algerije schokt hem diep. Hij tracht te doen wat hij kan: zijn deur staat open voor allen die honger hebben, hij koopt enkele jonge slaven vrij en schenkt hun de vrijheid. En als hij ziet dat deze wantoestand in stand wordt gehouden met de medeplichtigheid van de Franse gezagsdragers, doet hij verwoede pogingen om de publieke opinie te waarschuwen. Gedurende het jaar 1902 schrijft hij de ene brief na de andere. De belangrijkste leidraad voor zijn leven is, zoals hijzelf zijn hele leven zal herhalen, het woord van Jezus: ‘Wat U doet voor de minsten van mijn broeders, doet U voor Mij.’

12. In 1904 trekt Charles mee met een groep soldaten naar het zuiden. Ver in de zuidelijke Sahara van Algerije vindt hij een nieuwe plek waar hij zijn Nazareth-ideaal voort wil zetten: Tamanrasset, een dorp van twintig families, in het hart van het Hoggar-gebergte. Enkele maanden komt iemand met hem meeleven, broeder Michel, maar het is hem gauw te zwaar, hij leeft te ascetisch... Broeder Charles zal verder altijd alleen blijven en nooit de fraterniteiten zien waarvan hij droomt.

13. Eind 1907. Er heerst droogte en hongersnood. Ook broeder Charles heeft het moeilijk. Er komt weinig bezoek, geen post. Charles deelt ten einde toe zijn reserves uit en raakt tenslotte ziek en depressief. Zijn Toeareg-buren zamelen melk voor hem in van alle geiten in een omtrek van vier kilometer. Hij is niet langer de gever. Nu wordt hij ontvanger. Het is vanaf dit moment dat echte vriendschappen ontstaan tussen broeder Charles en de Toearegs.

‘Het vertrouwen waarmee de Toearegs uit de omgeving mij omringen gaat in stijgende lijn, de oude vrienden worden meer intiem; nieuwe vriendschappen ontstaan. Ik bewijs diensten waar ik kan, ik tracht te tonen dat ik bemin; als de gelegenheid geschikt lijkt, spreek ik over de natuurlijke religie, de geboden van God, over zijn liefde, de vereniging met zijn wil, over de naastenliefde...’

14. Sinds hij in de Hoggar is aangekomen, weet hij goed dat het er niet om gaat te proberen de moslims te bekeren:

‘Het komt er niet op aan hun rechtstreeks over onze Heer te vertellen; daarmee zou je hen op de vlucht jagen. Men moet vertrouwen opbouwen, hen tot vriend maken, hen kleine diensten bewijzen, hun goede raad geven, vriendschap met hen aanknopen, hen discreet aansporen de natuurlijke religie te volgen...’

15. In een tijd waar men niet zelden hoort zeggen: ‘Buiten de Kerk geen heil’, vertrouwt hij aan een protestantse vriend toe:

“Ik ben hier niet om de Toearegs te bekeren, maar ik tracht ze te begrijpen... Ik ben er zeker van dat de goede God hen die goed en eerlijk leefden in de hemel zal begroeten. U bent protestant, T. is ongelovig, de Toearegs zijn moslim; ik ben ervan overtuigd dat God ons allen zal ontvangen als we het verdienen...”

16. Maar in de grond van zijn hart blijft het mateloze verlangen leven dat zij zich bekeren tot het christendom:

“Zal het gegund zijn aan de volgende generaties de mensen van Noord-Afrika te horen zeggen: 'Onze Vader, die in de hemel zijt, uw naam worde geheiligd, uw Rijk kome, uw wil geschiede op aarde zoals in de hemel...' [...] Ik weet het niet, het is Gods geheim, maar het is onze plicht er met alle krachten aan te werken, het is de praktijk van het tweede gebod, de liefde voor de naaste als voor zichzelf.”

17. 1914. De Eerste Wereldoorlog breekt uit. Het Franse leger heeft zijn manschappen in Algerije verminderd. Een opstandige beweging ontwikkelt zich. Plunderaars en gewapende bendes vallen Franse legerposten aan. Charles kiest ervoor om ondanks alle gevaar bij de Toearegs te blijven. In 1916 bouwen de Fransen voor Charles en de plaatselijke bevolking een fort om hen te beschermen.

18. Op 1 december 1916 vallen leden van een Toearegstam, die in strijd is met de Fransen, 's nachts in stilte het fort aan. Ze willen de maraboet als gijzelaar wegvoeren en losgeld eisen. Terwijl een 15-jarige jongen hem bewaakt, wordt het fort geplunderd. Plotseling is er alarm: er komen mensen aan. De jongen raakt in paniek en schiet broeder Charles door het hoofd.

19. Moussa Ag Amastane, de Toearegchef die hem gastvrij had onthaald, zal aan de zus van broeder Charles schrijven, veertien dagen na diens dood:

“Sinds ik de dood van onze vriend vernam, uw broer Charles, heb ik mijn ogen gesloten; alles werd duister voor mij; ik heb geweend en ben in diepe rouw. Zijn dood doet me erg veel pijn... Doe veel groeten aan uw dochters, uw echtgenoot en al uw vrienden en zeg hun: Charles, de maraboet, is niet alleen gestorven voor u, hij is ook gestorven voor ons allen. Moge God hem genadig zijn en mogen wij hem wederzien in het paradijs.”

20. Het graf van broeder Charles ligt nu in El Golea, in Algerije. Met zijn dramatische dood houdt het verhaal echter niet op. Enkele jaren voor zijn dood heeft Charles in Frankrijk een leken-vereniging gesticht. Een van de leden vraagt aan René Bazin om een biografie van Charles de Foucauld te schrijven. Deze komt in 1921 uit en vindt grote weerklank onder de Franse bevolking. In de jaren '30 komt het tot de stichting van nieuwe congregaties die zich baseren op het voorbeeld van Charles de Foucauld. De bekendste zijn de Kleine Broeders van Jezus en de Kleine Zusters van Jezus. Vandaag telt de geestelijke familie van Charles de Foucauld zo'n achttien verschillende groepen.

21. Het schijnbaar nutteloze leven van broeder Charles heeft rijke vrucht voortgebracht. In een meditatie uit 1897 over een passage uit het bijbelboek Jeremia, schreef hij:

“U belooft mij dat als ik mijn strijd oprecht volhoud, hoe armzalig ik mijzelf ook voel, ik uiteindelijk vrucht zal dragen. En u voegt eraan toe: je zult een mooie boom zijn met eeuwig groene bladeren en al je werken zullen tot voltooiing komen.[...] Mijn God, wat bent U goed!”

Gerard Moorman

DEEL I: VERLEDEN

Peter Nissen: Leven met Charles Foucauld

Prof. Dr. Peter Nissen is hoogleraar kerkgeschiedenis aan de Radboud Universiteit te Nijmegen. Hij publiceert regelmatig over onderwerpen uit de religie-, kerk- en cultuurgeschiedenis.

Vormen heiligen en zaligen aangenaam gezelschap? Ik waag het te betwijfelen. We geloven wel in de gemeenschap van de heiligen. Dat belijden we althans elke zondag wanneer we de geloofsbelijdenis bidden. Maar dat betekent nog niet dat we voortdurend in de directe nabijheid van die heiligen willen verkeren. Wij belijden immers ook ons geloof in de nederdaling ter helle, en ook dat is niet iets wat me bijzonder aangenaam en voor herhaling vatbaar lijkt. Sommige heiligen zullen aangenaam gezelschap geweest zijn en anderen misschien minder. Want heiligen zijn er in soorten en maten, zij zijn zo divers als alle kostgangers van Onze Lieve Heer. Die kostgangers behoren, ondanks hun onhebbelijkheden, allemaal aan Hem toe, aan de Eeuwige, en zo opgevat zijn ze allemaal heiligen, in de zin waarin het Nieuwe Testament dit woord gebruikt. Daar zijn immers de heiligen diegenen die aan de Heer toebehoren, meer bijzonder diegenen die door het doopsel in Christus bij God zijn opgenomen.

Bij die heiligen hoorde Charles de Foucauld al vanaf zijn doopsel. Maar sinds 13 november behoort hij nu ook tot de zaligen van wie de rooms-katholieke kerk de publieke verering erkent. Hij is, zoals dat heet, tot de eer van de altaren verheven en heeft een eigen gedachtenis – op zijn sterfdag, 1 december – gekregen. Vormt hij daarmee nu dan ook aangenaam gezelschap? Het antwoord op deze vraag kan niet anders dan tastend en genuanceerd zijn.

Want we moeten maar beginnen met eerlijk onder ogen te zien dat Charles de Foucauld tijdens zijn leven geen gemakkelijk mens geweest moet zijn. Hij was kennelijk niet iemand bij wie het gemakkelijk uit te houden was. Niemand heeft dat dan ook lang gedaan. Dat is in zekere zin de tragedie van Charles de Foucauld. Graag had hij een nieuwe religieuze gemeenschap willen laten ontstaan, maar het is er tijdens zijn leven niet van gekomen. In 1899 had hij zijn Regel opgesteld voor de Kleine Broeders van het Heilig Hart van Jezus. Zelf hanteerde hij die Regel als richtlijn voor zijn leven. In 1906 kreeg hij een metgezel, broeder Michel. Maar voor deze was de Regel te zwaar, en om gezondheidsredenen moest hij al snel weer naar Frankrijk

terugkeren. Toen broeder Charles in 1916 overleed, waren er 48 mensen die zich hadden aangesloten bij de ‘Vereniging van Broeders en Zusters van het Heilig Hart van Jezus’. Maar niemand van hen had de moed het leven van broeder Charles in de woestijn te gaan delen. Op afstand vonden ze het interessant en het waren, zoals Charles aan zijn nichtje en levenslange penvriendin Marie de Bondy schreef, ook wel “*zèer schone zielen, vol warmte voor het goede doel*”. Maar het leven van broeder Charles daadwerkelijk delen, deden ze niet. Charles de Foucauld heeft tijdens zijn leven geen blijvende metgezellen gekregen. Ieder die zijn gezelschap opzocht, vertrok na enige tijd weer. Niemand bleef.

De geestelijke familie van Charles de Foucauld

De gemeenschappen kwamen er wel na zijn dood, en zelfs in grote getale. Dat is een van de wonderen rond Charles de Foucauld. Bijna zeventien jaar na zijn dood ontstonden de eerste leefgemeenschappen van religieuze mannen en vrouwen die zich door hem geïnspireerd wisten. Na de Tweede Wereldoorlog, dus vanaf 1945, groeiden die uit tot een wijdvertakte geestelijke familie van congregaties, seculiere instituten en verenigingen van mannen en vrouwen. Het begon allemaal in 1933 met de stichting door vijf jonge Franse priesters, onder wie René Voillaume, van de Kleine Broeders van Jezus. Van deze jonge priesters had niemand ooit broeder Charles lijfelijk ontmoet. Zij hadden hem alleen in de geest ontmoet door het lezen van de biografie die René Bazin in 1921 over hem geschreven had. Dat boek en de daarin vervatte boodschap van broeder Charles had hen geraakt. De vijf stichters vestigden zich in El-Abiodh in Algerije. Zij zijn inmiddels gegroeid tot een congregatie met ongeveer 250 leden uit ruim dertig verschillende landen en zijn gevestigd in bijna vijfenveertig landen in alle continenten behalve Oceanië. Sinds 1968 vormen zij een officieel erkende congregatie naar pauselijk recht.

Op de Kleine Broeders volgden enkele jaren later de Kleine Zusters, gesticht door zuster Magdeleine van Jezus (Magdeleine Hutin), geboren in Parijs in 1898, die op 8 september 1939 in Touggourt in Algerije haar geloften als Kleine Zuster aflegde: de geboorte van de Kleine Zusters. Zij had daarvoor al drie jaar, vanaf 1936, in Algerije geleefd en had haar noviciaat bij de Witte Zusters doorgebracht. Kleine Zuster Magdeleine heeft de groei van haar congregatie volop meegemaakt: zij overleed in 1989 op 91-jarige leeftijd. De Kleine Zusters zijn met ongeveer 1400 leden in zeventig verschillende landen aanwezig, ook in Nederland, waar zij in Amsterdam en Den Haag leven, werken en bidden. Over de ongemeen

boeiende beginjaren van deze beide instituten publiceerde René Voillaume in 1998, vijf jaar voor zijn overlijden, het dikke boek 'Charles de Foucauld et ses premiers disciples, du désert arabe au monde des cités.' Verplichte lectuur - zou ik zeggen - voor ieder die zich nog geroepen voelt een nieuwe congregatie te stichten.

Na de Tweede Wereldoorlog groeide de geestelijke familie van Charles de Foucauld, zoals gezegd, verder en dat was opnieuw de verdienste van de stichter van de Kleine Broeders, de in mei 2003 overleden René Voillaume. Deze schreef in 1950 een boek over de boodschap van broeder Charles, 'Au coeur des masses' (Om het hart van de massa), dat in januari 1951 van de persen kwam, in vele talen vertaald werd en her en der nieuwe groepen inspireerde. Bij de organisatie van die groepen en gemeenschappen was René Voillaume soms direct betrokken, soms op afstand. Direct betrokken was hij bij de stichting van de Kleine Broeders van het Evangelie in 1956 en van de Kleine Zusters van het Evangelie in 1963. Geen van beide congregaties vinden we in Nederland of Vlaanderen. De Kleine Broeders van het Evangelie hebben wel tot 2003 een gemeenschap in Duitsland gehad, eerst in Frankfurt am Main en daarna in Maagdenburg. Meer op afstand was Voillaume betrokken bij de stichting van onder meer de Priesterfraterniteit Jezus Caritas (in 1951, sinds 1976 erkend als priesterfraterniteit) en de Fraterniteit Jezus Caritas, een seculier instituut voor vrouwen, gesticht in 1952. De priesterfraterniteit heeft in Vlaanderen leden, in Nederland bij mijn weten niet. De Seculiere Fraterniteiten Charles de Foucauld, waarvan er ongeveer dertig in Vlaanderen zijn en vier in Nederland, ontstonden uit retraites rond het genoemde boek van Voillaume.

Ik houd op met gemeenschappen te noemen, want er zijn er teveel. Negentien zijn er officieel opgenomen in de Algemene Associatie van de Fraterniteiten van Charles de Foucauld. Zij hebben een gemeenschappelijke website en komen, meestal op nationaal niveau, regelmatig bij elkaar. Maar er zijn daarbuiten nog ruim twintig niet officieel erkende gemeenschappen en groepen die zich laten inspireren door Charles de Foucauld. We vinden ze bijvoorbeeld ook in andere kerken dan de Rooms-Katholieke, zoals in de Anglicaanse en de Lutherse kerk. Zo is in Duitsland op de evangelische Kirchentag van 1995 te Hamburg rond het predikantenechtpaar Elisabeth en Norbert Hintz de evangelisch-lutherse gemeenschap 'Charles de Foucauld' ontstaan. En dan zijn er natuurlijk nog heel wat individuele christenen die zich in hun eigen leven door de spiritualiteit van Charles de Foucauld geïnspireerd weten zonder

bij een congregatie, fraterniteit, seculier instituut, pia unio of vereniging aangesloten te zijn. Maar ook zij behoren tot de geestelijke familie van Charles de Foucauld. Ook zij verkeren in zijn gezelschap, zonder hem ooit lieflijk ontmoet te hebben. En zij houden het met hem uit. Zij doen wat tijdens zijn leven niemand lukte. René Voillaume schreef daarover:

“Broeder Charles is gestorven voor hij heeft kunnen zien hoe zijn broederschap ontstond. Wij hebben hem nooit gezien, hij heeft ons nooit gezien, ook niet de eerste Kleine Broeders en Kleine Zusters. Wij bereiken hem door datgene wat hij ons van zijn geest en van zijn leven heeft nagelaten. En God heeft hem stap voor stap ertoe gebracht het op te geven, niet dat er een congregatie zou ontstaan, maar wel dat hij haar zou zien ontstaan.”

En ieder komt hier nu natuurlijk het beeld van Jezus uit het twaalfde hoofdstuk van het Johannesevangelie in gedachten, over de graankorrel die moet sterven om te leven: *“Waarachtig, Ik verzeker u: als een graankorrel niet in de aarde valt en sterft, blijft het een graankorrel, maar wanneer hij sterft, draagt hij veel vrucht”* (Joh. 12,24). En de letterkundig geschoolde komt wellicht het gedicht ‘De Zaaier’ in herinnering van Adriaan Roland Holst:

*“Ik zal de garven niet meer zien
nog binden ooit de volle schoven
maar doe mij in de oogst geloven
waarvoor ik dien.”*

Wat is het dan dat ons raakt in de geestelijke boodschap van Charles de Foucauld? Wat is het dat ons het geestelijke gezelschap doet opzoeken van deze zonderlinge man, die tijdens zijn leven geen blijvende metgezellen vond? Ik wil proberen zijn nalatenschap voor ons, zijn spiritualiteit, in drie bewegingen samen te vatten en te beschrijven. Die drie bewegingen zijn: het verborgen leven van Nazareth, het getuigenis van de aanwezigheid en de overgave aan Gods wil.

Het verborgen leven van Nazareth

De spiritualiteit van Charles de Foucauld is om te beginnen wellicht het beste te kenmerken als een Nazareth-spiritualiteit. Daarmee bedoel ik dat zijn spiritualiteit bestond in een aanhoudende zoektocht om Jezus na te volgen in precies zijn verborgen bestaan. Die zoektocht begon vanaf het moment van zijn bekering. Want zo mogen we de omslag in zijn innerlijk die zich in 1886 voordeed wel noemen. Als jongeman had Charles de Foucauld zich afgekeerd van het geloof van zijn ouders, die hij trouwens al

op jonge leeftijd in 1864 had verloren, en zijn grootouders, door wie Charles en zijn zusje Marie vervolgens opgevoed werden. Als leerling van de militaire cadettenschool in Parijs begon hij te twijfelen aan alles wat hij had meegekregen. *“Niets leek mij meer voldoende bewijsbaar; de willekeur waarmee men zo uiteenlopende godsdiensten kan volgen, leek mij elk van die godsdiensten te veroordelen”*, zo zei hij. En dus werden scepticisme en cynisme zijn nieuwe credo. De reis die hij na het verlaten van het leger door Noord-Afrika maakte, en vooral de ontmoeting met de Islam tijdens die reis, deed zijn nieuwe credo echter weer wankelen. In 1886 in Parijs teruggekeerd van twee lange studiereizen door Marokko en Algerije zette zijn reis naar de zin van het leven zich voort. De gelovige overgave van de moslims die hij zag, hun leven in voortdurende aanwezigheid van God, het heeft hem, zoals we al hoorden in de diapresentatie ‘binnenstebuiten gekeerd’. En die omwenteling deed hem uitzien naar een nieuwe levensbestemming. Het teruggevonden geloof vroeg om een levenswijze die uitdrukking van dat geloof zou zijn. *“Vanaf het moment dat ik geloofde dat er een God is, begreep ik dat ik niets anders zou kunnen doen dan voor Hem te leven”*, schreef Charles in 1901 aan zijn vriend Henri de Castries. En zijn biechtvader, abbé Huvelin, schreef in een aanbevelingsbrief aan de abt van de benedictijnen van Solesmes: *“Hij heeft van zijn geloof een liefde gemaakt”*.

Maar die liefde moest een vorm vinden. Van grote betekenis voor het vinden van die vorm was de reis die hij op advies van Huvelin naar het Heilig Land maakte. Daar bezocht hij ook Nazareth. En toen moet hij zich al gerealiseerd hebben wat navolging van Jezus ook kan betekenen. Wij denken bij het ideaal van navolging van Jezus eigenlijk altijd meteen aan de navolging van wat de evangeliën ons over Jezus’ optreden vertellen. Maar we vergeten dan dat de evangeliën ons eigenlijk alleen iets over het laatste deel van het leven van Jezus vertellen, over grofweg de laatste drie jaar, de periode van wat genoemd wordt zijn ‘openbare leven’. De evangelist Lucas zegt het onomwonden als hij het rondtrekken en prediken van Jezus gaat beschrijven: *“Deze Jezus nu was bij zijn optreden ongeveer dertig jaar”* (Lc. 3,23). Maar aan wat Lucas en de anderen ons daarna gaan vertellen, daar gaan dertig jaren aan vooraf die de evangelisten in slechts enkele zinnen samenvatten, en Lucas in hoofdstuk 2 van zijn evangelie dan nog het meest uitgebreid. In de andere evangeliën worden die dertig jaar eenvoudig overgeslagen; zij zijn zelfs in de tekst verborgen.

Door dat verborgen bestaan van Jezus is Charles de Foucauld, tijdens zijn reis in 1887, al wandelend door de straten van Nazareth, gefascineerd geraakt. Zoals hij daar onbekend en onopgemerkt door die straten liep, zo heeft ook Jezus, de Messias, daar jaren rondgelopen, *‘onopgemerkt en onopvallend’*. En tegelijk waren die dertig verborgen jaren van Jezus ook dertig jaren van goddelijke aanwezigheid in de wereld. Niet slechts in de wonderen van Jezus, in zijn genezingen, in zijn lessen en parabels, niet slechts in zijn intocht in Jeruzalem, zijn lijden, kruisiging en verrijzenis, was Gods Zoon werkzaam in de wereld aanwezig, maar ook in de dertig jaar die hij als kind en jongeman onopgemerkt in Nazareth had doorgebracht. Charles de Foucauld is voor zichzelf vervolgens op zoek gegaan naar een levensvorm die hem dicht bij het Nazareth-bestaan van Jezus kon brengen. Die zoektocht voltrok hij met een hem kenmerkende radicaliteit. Hij wilde de strengste levensvorm kiezen om antwoord te geven op zijn roeping. Om tot een keuze te kunnen komen, maakte hij retraites bij de benedictijnen van Solesmes, de cisterciënzers van Soligny, de karmelieten van Saint-Denis en de trappisten van Notre-Dame-des-Neiges in de Ardèche. Dat laatste klooster zou het worden, want het was het meest strenge.

Maar voor Charles was het nog niet streng genoeg; hij vond er te weinig de armoede die hij Jezus tijdens zijn Nazareth-jaren toedacht. Daarom vroeg en kreeg hij toestemming om naar een dochterklooster te gaan, dat van Cheiklé bij Akbès in Syrië. Het zou in zijn tijd het armste en het strengste trappistenklooster ter wereld zijn. Maar zelfs dit klooster was voor Charles nog niet arm genoeg. Aan zijn vroegere biechtvader Huvelin schreef hij: *“U hoopt dat ik genoeg armoede gevonden heb. Nee: voor de rijken zijn wij arm, maar wij zijn niet zo arm als onze Heer geweest is, niet zo arm als ik in Marokko was, niet zo arm als de heilige Franciscus.”*

Charles de Foucauld zocht armoede, maar vooral ook verborgenheid. Ook die is immers een vorm van armoede: zij bestaat in een volstrekt gebrek aan status, in de afwezigheid van eer, van roem, van waardering, van beloning. Zij bestaat in zekere zin in een niet-bestaan. Wie verborgen leeft, kan er ook niet zijn. Hij of zij is niet gezien, letterlijk en figuurlijk. En toch is hij er, maar dat zijn, dat bestaan, is puur geschenk, pure genade. En het wordt in dat besef geleefd. Het wordt niet geleefd om zichzelf te bewijzen, want het hoeft zichzelf niet te bewijzen. Het is er, en niet meer dan dat.

Als trappist bleef Charles nadenken over een levensvorm die dit verborgen Nazareth-bestaan nog dichter kon benaderen. Hij schreef in 1896 een eerste versie van een regel voor een nieuwe religieuze gemeenschap. Hij stuurde die naar zijn biechtvader Huvelin en die antwoordde geschokt: *“Jouw regel is absoluut onuitvoerbaar. De paus twijfelde indertijd al om de franciscaanse regel goed te keuren, omdat hij haar te steng vond. Maar deze regel... Om je de waarheid te zeggen: ze heeft mij laten schrikken!”*

Een jaar later echter erkende de generale overste van de trappisten de bijzondere roeping van Charles. Hij kreeg toestemming om de orde te verlaten en trok naar zijn geliefde Nazareth. Daar ging hij als kluizenaar en kloosterknecht wonen in het tuinhuisje bij de zusters clarissen. De drie jaren die hij daar doorbracht, waren in zekere zin een lange retraite. Driekwart van zijn geestelijke geschriften zijn tijdens die drie Nazareth-jaren ontstaan, vooral zijn overwegingen over bijbelteksten. En in die drie jaren probeerde Charles te begrijpen hoe Jezus dertig jaar verborgen geleefd moet hebben. In een overweging over Lucas 2, 51 (*“Hij ging met hen mee naar Nazareth en schikte zich naar hen”*) schreef hij:

“Jezus, leer mij hoe ik jouw verborgen leven begrijpen moet. Jezus, jij komt ons voor als mens, als de laatste van alle mensen. Jij leefde in zelfvernietiging. Jij daalde met hen af, om hun leven te leiden, het leven van arme arbeiders, die leven van hun werk. Zij waren onaanzienlijk, jij leefde in de schaduw van hun onopvallendheid. Jij ging naar Nazareth, een nietig stadje, verscholen in de bergen, vanwaar “niets goeds kwam”, zoals men zei. Hier was teruggetrokkenheid, ver van de wereld en de grote steden, en jij leefde in deze teruggetrokkenheid.”

In een andere overweging uit 1898 over datzelfde bijbelvers, het vers waarin Lucas eigenlijk de dertig jaar van Jezus' verborgen leven samenvat, laat Charles de Foucauld Jezus als volgt spreken:

“Wat was de bedoeling van dit deel van mijn leven? Ik heb het geleid om jou te onderwijzen. Ik heb je voortdurend onderwezen gedurende die dertig jaar, niet met woorden, maar in stilte en door mijn voorbeeld. Wat was het wat ik je wilde leren? Ik leerde je vooral dat het mogelijk is goed te doen aan mensen – groot goed, oneindig goed, goddelijk goed – zonder woorden te gebruiken, zonder te preken, zonder opsmuk, alleen maar door stilte en door het goede voorbeeld te geven. Welk voorbeeld dan? Het voorbeeld van toewijding jegens God, trouw en liefdevol, en van goedheid jegens alle mensen, van liefdevolle vriendelijkheid, van huiselijke taken vervuld in heiligheid. Het voorbeeld van armoede, nederigheid, inkeer, teruggetrokkenheid: de verborgenheid van een leven geborgen in God, een leven van gebed, boete en

teruggetrokkenheid, volledig opgegaan in God, diep begraven in Hem. Ik leerde je om te leven van het werk van je handen, zodat je niemand tot last was en je iets had om aan de armen te geven. En ik gaf deze wijze van leven een onvergelykbare schoonheid – de schoonheid om een afdruk van mijn leven te zijn. Iedereen die volmaakt wil zijn, moet in armoede leven, door mijn armoede in Nazareth met de grootste getrouwheid na te volgen. Hoe onmiskenbaar heb ik de nederigheid geleerd in Nazareth, door dertig jaar mij bezig te houden met onaanzienlijk werk, en de verborgenheid door dertig jaar volledig onbekend te blijven – ik die het licht van de wereld ben -, en de gehoorzaamheid doordat ik, die God ben, mij gedurende dertig jaar onderdanig heb gemaakt aan mijn ouders, die, hoe heilig ook, toch gewone menselijke wezens waren. Hoe weinig waarde heb ik in die dertig jaar gehecht aan de dingen van deze wereld, aan menselijke grandeur, aan de dingen die de wereld voor kostbaar houdt: adel, weelde, status, kennis, slimheid, reputatie, eer, wereldlijke erkenning, goede manieren. Ik heb al die dingen ver van mij af geduwd, zodat ik gezien zou worden als enkel een arme arbeider, die toegewijd leeft, volledig teruggetrokken van de wereld.”

Het getuigenis van de aanwezigheid

Met deze laatste tekst zijn we eigenlijk al terecht gekomen bij de tweede lijn die de spiritualiteit van Charles de Foucauld bepaalt: het getuigenis van de aanwezigheid. In zijn beschouwing over de Nazareth-jaren van Jezus onderstreepte hij al dat Jezus in die periode niet verkondigde met woorden, dat Hij niet preekte, maar dat hij onderricht gaf in stilte en enkel door er te zijn, door zijn aanwezigheid. Dat is uiteindelijk ook het missionaire apostolaat van Charles de Foucauld geworden. Al heeft hij een groot aantal brieven nagelaten, toch wilde hij niet preken met woorden. Hij wilde eigenlijk helemaal niet preken. Hij wilde er enkel zijn, en door zijn aanwezigheid, door zijn zwijgende presentie, een getuigenis van Gods liefde voor de mensen afleggen. Uiteindelijk hoopte hij dat door dat getuigenis van zijn aanwezigheid andere mensen tot Christus zouden komen. Uiteindelijk hoopte hij dat zij zich zouden bekeren, dat wil zeggen dat zij hun hart zouden openen voor God, zoals hij het na zijn wilde jeugdijaren had gedaan.

Dat stille getuigenis van de liefdevolle aanwezigheid wilde Charles gaan afleggen in het gebied dat hij in en na zijn soldatenjaren lief had gekregen: de Sahara. Daar trok hij in 1901, na zijn drie Nazareth-jaren en na in Frankrijk tot priester gewijd te zijn, dan ook heen. In oktober van dat jaar reisde hij naar het zuiden van Algerije, naar de oase van Beni Abbès, een gebied dat nog maar juist onder Frans toezicht was gekomen. Op 1

december van dat jaar, precies vijftien jaar voor zijn dood, droeg Charles de Foucauld daar voor het eerst de mis op in de kleine kapel, die het hart van zijn kluis vormde. Die kapel bestond uit vier palmbomen, die een dak van bladeren droegen, en daartussen wanden van gedroogde leem. Verder waren er rond een binnenhof enkele kleine cellen voor gasten. Charles zelf sliep in de sacristie bij de kapel. Een muur was er niet, alleen een rijtje keien dat als het ware zijn eigen kloosterslot markeerde, en de deur bleef altijd open voor bezoekers.

Maar Charles de Foucauld wilde nog verder de woestijn in, nog verder naar het zuiden en nog verder in de richting van Marokko. Zo kwam hij in 1904 in het gebied van de Toearegs terecht, waar hij zich met toestemming van het stamhoofd Moessa-ag(= zoon van)-Amastane als enige christelijke priester mocht vestigen. In Tamanrasset bouwde hij een kluis op driehonderd meter afstand van het dorp van de Toearegs. Daar zou hij vijf periodes blijven, met telkens korte onderbrekingen, waarin hij terugkeerde naar Beni Abbès of – drie maal – naar Frankrijk. Zijn laatste verblijf in Tamanrasset begon in november 1913 en eindigde met zijn dood, drie jaar later op 1 december 1916.

Daar in Beni-Abbès en in Tamanrasset, leefde Charles zijn spiritualiteit van de getuigende aanwezigheid. De keuze van Jezus om aanwezig te zijn in de eenvoudige menselijke werkelijkheid van Nazareth was voor hem de grondslag om zelf aanwezig te willen zijn in een al even eenvoudige en onopvallende levenswerkelijkheid. Het geloofsgegeven van de incarnatie was voor hem het fundament van zijn spiritualiteit van presentie. Door die presentie wilde hij de Levende aanwezig laten zijn en wilde hij mogelijkheden van godsontmoeting scheppen. *“God is tot ons gekomen, heeft zich met ons gemengd, heeft met ons geleefd in het meest familiäre en het nauwste contact. Zo moeten wij, om voor het heil van de zielen te werken, naar hen toegaan, ons met hen mengen, met hen in een familiär en nauw contact leven”*, zo formuleerde Charles in zijn regeltekst, het ‘Directorium van de associatie van broeders en zusters van Jezus’.

Charles de Foucauld staat daarmee, zonder zich daar zelf waarschijnlijk heel sterk bewust van geweest te zijn, in een spirituele traditie van ‘missionaire presentie’. Hij heeft aan die traditie echter tegelijk een creatieve nieuwe interpretatie gegeven. Daarin zijn twee elementen van belang: het monastiek-contemplatieve en de ontmoeting van Jezus in de armen. Charles de Foucauld wilde niet aanwezig zijn temidden van de bedoeïenen en berbers als een actieve zielzorger, als catecheet, als

predikant, maar als een man van gebed. Hij werd door de bewoners van de Sahara ook zo ervaren en werd door hen aangeduid als een ‘maraboet’, een man van God, een benaming die niet correspondeert met een officiële titel in de georganiseerde islam, maar die in de volksreligiositeit van de moslims daarom niet minder aanzien genoot.

Gold Charles voor de moslims als man van God, tegelijk waren zij voor hem vindplaatsen van Jezus en van de Vader. Vooral in de armen wilde hij Jezus ontmoeten. *“Ik ben hier als in het huis van Nazareth, bij Maria en Jozef, als een kleine broeder dichtbij mijn oudere broer Jezus, die dag en nacht in de heilige hostie aanwezig is”*, zo noteerde hij tijdens een retraite in december 1902 in Beni Abbès. En hij voegde daar de volgende voornemens aan toe: *“Me tegenover de naaste gedragen zoals het past in deze plaats, in dit gezelschap, zoals Jezus het doet, die mij het voorbeeld geeft. (...) Zachtmoedigheid, deemoed, nederigheid, liefde: de anderen dienen. De was van de armen doen en hun kamer regelmatig, overal waar het mogelijk is, zelf schoonmaken. Zoveel mogelijk de nederigste huiselijke werkzaamheden zelf doen en ze aan niemand anders overlaten. (...) Laten we zeer fijngevoelig zijn voor de armen en voor alle mensen, ook dat is deemoed. Voor de armen koken, als ik daartoe in staat ben; hun te drinken en te eten brengen, deze diensten niet aan anderen overlaten. In iedere zieke niet een mens, maar Jezus zien, vandaar achting, liefde, medelijden, vreugde en dankbaarheid, omdat men hem mag verplegen, ijver, zachtmoedigheid. De zieken dienen zoals de armen, me inspannen om de enen zowel als de anderen de nederigste diensten te bewijzen, zoals Jezus, toen Hij de voeten van zijn apostelen waste.”*

Het is duidelijk dat de missionaire presentie van Charles de Foucauld in het teken staat van de navolging van Jezus. In 1903 schreef hij daarover vanuit Beni Abbès aan een zuster van de clarissen: *“Het eenvoudigste en beste middel om ons met het hart van onze bruidegom te verenigen is alles met Hem en zoals Hij te doen, te zeggen, te denken, en daarbij in zijn aanwezigheid te blijven en Hem na te volgen. Bij alles wat men doet, zegt, denkt, tot zichzelf zeggen: Jezus ziet me, Hij zag me op dit ogenblik, toen Hij op aarde leefde; hoe heeft Hij gehandeld, gesproken, gedacht; wat zou Hij in dezelfde omstandigheden in mijn plaats doen, zeggen, denken? Hem aankijken en Hem nadoen. Jezus zelf heeft aan zijn apostelen deze zo eenvoudige methode getoond, om zich met Hem te verenigen en volmaakt te worden: het was zelfs zijn eerste woord tot hen. Toen Andreas en Johannes aan de oever van de Jordaan tot Hem kwamen, zei Hij: “Komt en ziet”. Komt betekent: volgt Mij, komt met Mij, volgt mijn schreden; doet Mij na, handelt zoals Ik; ziet betekent: kijkt naar Mij, blijft in mijn aanwezigheid, beschouwt mij.”*

In deze navolging van Jezus wilde Charles de Foucauld eigenlijk niet meer dan een plaats van godsontmoeting creëren voor de mensen temidden van wie hij woonde en leefde. Over zijn vestiging in Tamanrasset schreef hij in 1905 aan Henri de Castries:

“U weet wat ik bij de Toearags zoek: ik wil hen aan mij laten wennen, vriendschap met hen sluiten, de muur van vooringenomenheid steen voor steen afbreken, de muur van argwaan, van onbekendheid, die ons gescheiden houdt. Dat is niet het werk van één dag. Ik begin met het ontginnen, anderen zullen volgen die het werk zullen voortzetten. Mijn leven is niet dat van een missionaris, veel meer dat van een kluizenaar. Ik woon sinds twee maanden eenzaam in de nabijheid van een kleine nederzetting aan de voet van een berg, met een kleine hut en een kleine tuin, in een vrede en een inkeer die al het goud van de wereld niet kan betalen. Als mijn arme burenen mij willen zien, dan vinden zij mij; voor de rest ben ik alleen in het beste gezelschap, dat van de lieve God, in een dialoog die ik nooit moe word. (...) Wat ik doe, is echt weinig. Ik ben maar een armzalige arbeider. Toch geloof ik dat mijn presentie hier nuttiger is dan waar dan ook, voor zover men het woord ‘nuttig’ voor zoiets onbeduidends kan gebruiken. Daarom blijf ik hier, zonder te weten hoe lang.”

Charles de Foucauld had niet de pretentie een missionaris te zijn in de zin waarin die aanduiding doorgaans werd opgevat. Hij gaf eigenlijk alleen het getuigenis van zijn biddende en dienende aanwezigheid. *“Ik geloof niet dat we veel moeten praten of schrijven, maar we moeten onszelf omvormen, onze verwanten hervormen en trachten op zachte, vriendschappelijke wijze de mensen op wie we invloed hebben, te hervormen”*, noteerde hij in 1914, daarbij doelend op wat nodig was tegenover het groeiende ongeloof in Frankrijk. Deze aanpak correspondeert met wat hij voor zichzelf en voor zijn broeders in de Sahara voor ogen had. In het Directorium noteerde hij als stelregel: *“De mensen voor wie Jezus ver weg is, moeten zonder boeken en zonder woorden door het zien van ons leven het evangelie leren kennen”*.

De kluizenarij die Charles de Foucauld stichtte, noemde hij een zawiya (zaoeia). Dit begrip had hij al tijdens zijn studiereis door Marokko leren kennen. Het is de benaming voor het huis van een man van God, dat een huis van gebed en gastvrijheid moet zijn en waar bezoekers bescherming kunnen ervaren. Charles de Foucauld gaf aan deze benaming uit de islamitische cultuur de voorkeur boven de overgeleverde christelijke terminologie van het klooster. Over de kluis in Beni Abbès schreef hij in 1902: *“Zij moet een zaoeia van gebed en gastvrijheid zijn, die zo’n vroomheid uitstraalt, dat zij allen in haar omgeving verlicht en verwarmt.”* Hij koos de naam

uit respect voor zijn religieuze omgeving, zoals hij ook groot respect toonde voor de gebedspraktijk van zijn islamitische vrienden en bezoekers. Soms spoorde hij hen zelfs aan tot een striktere naleving van hun eigen religieuze praktijken. Een bezoeker vertelt dat hij eens een groep van vijf of zes Toearegs op bezoek had. Toen het bij zonsondergang tijd werd voor het islamitische gebed, maakten drie burens van Charles zich gereed voor het gebed. Zij stonden op en trokken hun blauwe sluier voor hun gezicht. De andere Toearegs zetten hun gesprek echter ongestoord voort. Toen onderbrak Charles ze met strenge stem en vroeg: *“En jullie, bidden jullie niet?”* Zo, aldus de ooggetuige, spoorde hij hen aan God te eren op hun eigen manier.

Overgave aan Gods wil

Over de laatste lijn in de spiritualiteit van Charles de Foucauld hoeft niet veel meer gezegd te worden, want die lijn was in het voorgaande eigenlijk al voortdurend aanwezig. Dat is de lijn van de overgave aan Gods wil. Charles de Foucauld was een onstuimig en ondernemend man. Zijn leven laat een grote mate van wispelturigheid zien, zowel voor als na zijn ommekeer. Ik begon al met te zeggen dat hij kennelijk niet iemand was met wie het gemakkelijk verkeren was. Niemand hield het lang bij hem uit. Hij heeft heel zijn leven met een zekere eigenzinnigheid zijn eigen plan getrokken. Hij was niet een man om gehoorzaam onder een overste te leven. En toch leverde hij uiteindelijk zichzelf uit aan wat God met hem wilde. Toch heeft hij uiteindelijk zichzelf uit handen gegeven. En misschien ligt juist daarin wel de grootsheid, ja de heiligheid van Charles de Foucauld. Hij die van voorname komaf was, die van het leven wilde genieten, die de toon wilde zetten in alles wat hij ondernam, hij is uiteindelijk klein en verborgen geworden. En daarin is hij door Gods genade als het ware boven zichzelf uitgetild. Hij heeft zichzelf overwonnen door zich over te geven aan Gods wil. En daarmee is hij voor godzoekers tot de dag van vandaag aangenaam gezelschap geworden, iemand met wie wij graag het leven willen delen. Want hij is heilig in al zijn onvolkomenheid, en daarmee is hij echt onze kleine broeder.

Mgr. Claude Rault, de bisschop van Laghaout in de Algerijnse Sahara, schreef enkele maanden geleden over de zaligverklaring van Charles de Foucauld in de krant *La Croix*: *“Voor de mens is volmaaktheid slechts een zinderend verlangen om Gods volmaaktheid naderbij te komen, niet de voltooiing ervan*

te realiseren. Het blijft een vaak pijnlijk reiken naar het onmogelijke. Heiligheid is het grootste goed voor de ander te willen zonder dit echt tot stand te kunnen brengen.”

De spiritualiteit van Charles de Foucauld wordt getekend door dit zinderend verlangen naar overgave aan God, naar nabijheid van de Geliefde. Bidden is voor hem liefhebben, of liever nog: verlangen lief te hebben. Op 15 juli 1916 schreef hij aan de katholieke Islamkenner Louis Massignon, die sterk door zijn spiritualiteit geïnspireerd werd: *“Liefde bestaat niet uit het gevoel dat we liefhebben, maar uit het verlangen lief te hebben. We hebben boven alles lief wat we boven alles lief willen hebben.”* En nog op de dag van zijn dood schreef hij aan zijn nicht Marie de Bondy: *“Je weet dat je wilt liefhebben, en verlangen lief te hebben is liefhebben. Je vindt dat je niet genoeg liefhebt. Dat is waar. Een mens zal nooit genoeg liefhebben. Maar de almachtige God die weet waar Hij ons van gemaakt heeft en die ons meer liefheeft dan een moeder haar eigen kind, heeft ons gezegd – en Hij liegt nooit – dat Hij nooit degenen zal afwijzen die naar Hem toekomen.”*

Nog op diezelfde dag, 1 december 1916, is Charles de Foucauld naar God gegaan. En die zal hem niet afgewezen hebben, ondanks al zijn onvolmaaktheid. Dat is wat de kerk op 13 november 2005 heeft uitgesproken. En wij mogen hem onze broeder weten in zijn onvolmaaktheid, maar tegelijk in zijn zinderend verlangen lief te hebben.

Literatuur

Een toegankelijke recente biografie van Charles de Foucauld in het Nederlands is het uit het Frans vertaalde boek van kleine zuster Annie van Jezus, *Charles de Foucauld, in het voetspoor van Jezus van Nazareth*, Antwerpen 2005.

De klassieke biografie van René Bazin bestaat ook in Nederlandse vertaling: *Charles de Foucauld. Ontdekkingsreiziger van Marokko, kluisenaar in de Sahara*, Brussel/Den Haag 1925.

Van de geschriften van Charles de Foucauld is in de jaren vijftig tot zeventig van de twintigste eeuw vrij veel in Nederlandse vertaling verschenen, vooral in uitgaven van de zusters benedictinessen van de Abdij Bethleem te Bonheiden. Voor een overzicht van de Nederlandse vertalingen, zie het genoemde boek van kleine zuster Annie van Jezus, pp. 133-134.

Voor een overzicht van Engelse vertalingen, zie de bloemlezing van Robert Ellsberg, *Charles de Foucauld. Writings*, Maryknoll, New York 1999.

Een fascinerende recente biografie is die van Jean-Jacques Antier, *Charles de Foucauld*, Paris 1997. Daar is op pp. 334-336 ook een overzicht te vinden van de Franse uitgaven van zijn geschriften.

Lezenswaard zijn in het Nederlands nog steeds:

Charles Lepetit, *Charles de Foucauld. De omwegen van een mens*, Antwerpen-Amsterdam 1982;

idem, *Parels uit lege handen*, Antwerpen-Amsterdam 1986;

Jan van Raemdonck, *Als Gij bestaat? Het roepingsverhaal van Charles de Foucauld*, Averbode-Apeldoorn 1987.

Interessant is ook een islamitische kijk op Charles: Ali Merad, *Christian Hermit in an Islamic World. A Muslim's View of Charles de Foucauld*, New York 1999.

Enkele belangrijke wetenschappelijke studies over Charles de Foucauld en zijn spiritualiteit zijn:

Josef Amstutz, *Missionarische Präsenz. Charles de Foucauld in der Sahara*, Immensee 1997;

René Voillaume, *Charles de Foucauld et ses premiers disciples. Du désert arabe au monde des cités*, Paris 1998;

Barbara Bürkert-Engel, *Charles de Foucauld. Christliche Präsenz unter Muslimen. Analyse und kritische Auseinandersetzung mit einer Islamrezeption in Biographie und Nachlass*, Münster 2000.

DEEL II: HEDEN

Anne-Marieke Koot: De weg van de vriendschap

Anne-Marieke Koot is theologe en heeft ruim twaalf jaar gewerkt als pastoraal werker, grotendeels in het bedrijfspastoraat. Sinds enkele jaren is zij werkzaam als schoonmaakster in de Utrechtse thuiszorg.

Vriendschap als vindplaats van God

Met Pinksteren 1993 kreeg ik een boek van een vriend: ‘Dagboek van de vriendschap’, van Egied van Broeckhoven. Egied van Broeckhoven was een priesterarbeider, een jezuïet, die halverwege de jaren '60 in een staalfabriek in België werkte. In 1967 komt hij door een bedrijfsongeval om het leven. Hij is dan 34 jaar. Na zijn dood hebben zijn medebroeders het boek samengesteld op grond van o.a. zijn dagboek aantekeningen. Het lezen van dit boek maakte grote indruk op mij en is sindsdien een soort lijfboek van me geworden. In 1993, toen ik dit boek voor de eerste keer las, woonde ik al een paar jaar in een volksbuurt in Utrecht en was ik bedrijfspastor. Als bedrijfspastores hadden we de keuze gemaakt om een aantal uur in de week zelf ongeschoold werk te doen. Ik werkte twee uur per dag als schoonmaakster in dienst van een groot schoonmaakbedrijf.

Veel van wat Egied schreef, begreep ik op dat moment eigenlijk niet, maar er was iets wat mij raakte. Misschien was dat vooral de vreugde en de dankbaarheid die in het boek doorklonken. Zijn dankbaarheid over de vriendschap die hij ervoer met zijn collega's in de fabriek. De vreugde in de ontmoeting met hen. Hij was een man op zoek naar God en juist in de vriendschap met de mensen op zijn werk en in de buurt waar hij woonde, ervoer hij Gods aanwezigheid juist en vooral in de alledaagse ontmoetingen.

Misschien kun je wel zeggen, dat het boek een verlangen in mij heeft gewekt om een zelfde weg te gaan. Min of meer bewust had ik er al voor gekozen om in een armere stadswijk te gaan wonen. Maar uiteindelijk heeft het nog negen jaar geduurd voor ik de stap heb durven en kunnen zetten om ontslag te nemen als pastor en fulltime te gaan werken in de thuiszorg als huishoudelijke hulp. Onze wegen zijn niet zo recht, en dat is maar goed ook, want op al die zijpaden doen we veel ervaring op. Ik heb met veel plezier en voldoening als pastor gewerkt. En ik ben blij en dankbaar voor

het werk dat ik nu doe, omdat ik heel sterk het gevoel heb dat het een weg is die bij mij past.

Bondgenoten

In de periode dat ik als pastor werkte had ik wel eens over de kleine zusters en kleine broeders gehoord. Ik heb toen ook een boek gelezen over Zuster Madeleine, de stichteres van de kleine zusters, dat me erg aansprak. Maar de kleine zusters kende ik niet persoonlijk en ik wist slechts vaag iets over Charles de Foucauld. Toen ik de overstap van pastor naar thuiszorg gemaakt had, ben ik op zoek gegaan naar bondgenoten. Ik wist dat de keuze die ik gemaakt had, goed voor mij was, dat het een weg was die bij mij paste, maar het was wel een eenzame weg. Ik koerste op mijn intuïtie en kon nog niet goed verwoorden en verantwoorden waarom ik deze stap gezet had. Ik heb toen een brief geschreven naar de kleine zusters in Amsterdam en dat is het begin geworden van een vriendschap die voor mij van grote waarde is. Via hen ben ik ook in contact gekomen met een groep in Duitsland, de ‘Arbeitergeschwister’: een groep leken-theologen, priesters, kleine zusters en kleine broeders die allen de keuze gemaakt hebben voor eenvoudig werk en die zich voelen staan in de traditie van priesterarbeiders en van Charles de Foucauld. Voor mij is deze groep een plek waar ik me thuis voel, verstaan word. Het is een religieuze beweging waar ik me mee verbonden voel en waar ik me door gedragen weet.

Door de ‘Arbeitergeschwister’ en door de kleine zusters heb ik de spiritualiteit van Charles de Foucauld leren kennen, door hun concrete leven van alle dag. Ik werd aangesproken door de eenvoud van hun leven, hun gastvrijheid, het alledaagse en gewone, het volstrekt pretentieloos aanwezig zijn. Hun verbondenheid met de mensen om hen heen. Het is een spiritualiteit, een manier van leven die mij aanspreekt en waarbij ik me thuis voel. Een spiritualiteit die ook aansloot bij mijn betrokkenheid bij het buurtpastoraat. Als bedrijfspastor heb ik in mijn werk gezocht naar een vorm van pastoraat die omschreven kan worden als presentiepastoraat: aanwezig zijn. (Andries Baart heeft daar een dik boek over geschreven: een theorie van de presentie). De Urban Mission was de beweging waar ik toen inhoudelijk door gevoed werd en die me uitdaagde. Eenmaal pastor af, zocht ik een nieuwe inspiratiebron. Het leven van de kleine zusters en kleine broeders werd voor mij een vorm van presentie pastoraat ‘avant la lettre’. Ik zie veel verwantschap, al zijn er natuurlijk ook een aantal wezenlijke verschillen. Het ene is een methode van werken, het ander een

levenskeuze. Ik ervaar zelf heel sterk dat ik als pastor een andere positie had dan ik nu als thuishulp heb. En dat maakt verschil.

Geraakt door het gewone

Eigenlijk ben ik me pas het laatste jaar echt gaan verdiepen in het leven van Charles de Foucauld zelf, daartoe nieuwsgierig geworden door de ontmoeting met kleine zusters en kleine broeders. Ik ben brieven van hem gaan lezen. Wat vooral erg inspirerend en fascinerend is, is het lezen van zijn teksten in een groep. We zoeken teksten van Charles de Foucauld rond een bepaald thema. Met elkaar proberen we eerst goed te begrijpen wat Charles de Foucauld schrijft. Wat staat er nu precies? Vervolgens kijken we wat dit nu voor ons in deze tijd betekent. Door deze gesprekken komt Charles de Foucauld als mens tot leven. Het is alsof daardoor allerlei losse lijnen van mijn leven met elkaar in verbinding komen. Het is een ervaring die mij goed doet, bevestigend en uitdagend is.

Het leven en de weg van Charles de Foucauld is uitermate boeiend. Hij was diep geraakt door Gods concrete nabijheid in Jezus van Nazareth. In Jezus zag hij hoe God ons mensen nabij is juist in het hele gewone alledaagse leven. Door een verborgen en eenvoudig leven wilde Charles de Foucauld Jezus navolgen. Ik herken me in zijn zoeken naar eenvoud, zijn geraaktheid door het gewone. Ik geloof dat juist in het alledaagse en gewone een grote rijkdom is en dat ervaar ik ook in mijn leven en werk. In kleine alledaagse ontmoetingen en bijna onzichtbare verbindingen tussen mensen wordt iets zichtbaar van Gods aanwezigheid in ons leven.

Charles de Foucauld leer ik kennen als een man vol tegenstrijdigheden. Zijn levensgeschiedenis kent behoorlijk wat breuken. Hij was geraakt door Gods nabijheid en liefde en hij wilde met hart en ziel God dienen, instrument van God zijn, zijn wil doen. Tegelijk was hij een mens met een sterke eigen wil. Hij was een man van hoge komaf, een mens met aanzien, die er juist voor koos om een verborgen, eenvoudig leven te leiden. Toen hij trappist was en later in Nazareth heeft hij zeer uitvoerig het leven beschreven wat hem voor ogen stond. Grootse ideeën had hij toen, maar deze heeft hij voortdurend bij moeten stellen en uiteindelijk moeten loslaten. Hij was gevormd door zijn Franse militaire opleiding, maar om echt als broeder en vriend temidden van de moslims in Algerije te leven, moest hij zich losmaken van het leger. Dit soort overgangen maakt geen mens geruisloos. Dat gaat gepaard met worstelingen, dat is weerbarstig en

dat lees je ook terug in zijn brieven. Tegelijk is juist dit in zijn leven herkenbaar en bemoedigend. De weg van de meeste mensen gaat ook niet zonder horten en stoten, zonder strijd en breuken.

De status van de thuiszorger

Toen ik de stap zette van pastor naar huishulp deed ik dat omdat ik geraakt was door het gewone, alledaagse leven en omdat ik geloofde en vermoedde dat juist daar God aanwezig was. Ik realiseerde me dat deze stap ook consequenties had. Over een aantal dingen had ik goed nagedacht, zoals het feit dat ik minder zou gaan verdienen, dat ik meer lichamelijk werk zou gaan doen. Maar wat ik me vooraf niet gerealiseerd had, in ieder geval niet bewust, was dat ik als pastor behoorlijk wat aanzien had. Je had een positie, je werd gezien. Ik was er aan gewend dat mensen wisten wie ik was en dat ik een naam had. Als huishulp was ik de werkster. Ik weet nog goed hoe ik de eerste weken verbaasd was dat mensen vaak niet eens naar mijn naam vroegen. Niet dat ik slecht behandeld werd, absoluut niet, maar er werd niet meer tegen me opgekeken en dat voelde ik. Ik had van mezelf helemaal niet verwacht dat status zo belangrijk voor me was. Ik moest er erg aan wennen en ik heb er ook mee geworsteld. Ik voelde me niet gezien. Nu een aantal jaren later kan ik daar veel gemakkelijker mee omgaan. En denk ik ook: tja, kiezen voor een verborgen leven, betekent ook dat je zelf niet zo in beeld bent. Ik voel me overigens wel degelijk gezien en daarin speelt de vriendschap, de ontmoeting met mensen een grote rol.

Bij de 'Arbeitergeschwister' en de beweging van Charles de Foucauld vond ik een groter verband waar ik bij hoorde. In mijn dagelijks leven voelde ik me echter eenzaam. Ik hoorde niet echt meer bij de pastores en dat wrong. Ik voelde me ook nog een buitenstaander in de thuiszorg. Ik keek er van buiten tegenaan. Ik had nog het idee een huishulp + te moeten zijn. Net een beetje meer of beter dan mijn collega's. Ik was toch anders, ik was niet één van hen.

Nu, na drie en een half jaar werken in de thuiszorg, ligt dit toch anders voor mij, gelukkig maar. Er is ook iets gebeurd, gegroeid. Ik werd me dat bewust toen ik dit najaar terugkwam van een reis naar Argentinië. Heel sterk had ik de ervaring van thuiskomen. Thuiskomen in de buurt waar ik woon, thuiskomen op mijn werk. Hier woon ik en dat is goed. Dit is mijn leven, hier werk ik en dat is goed. Daarover nadenkend besefte ik dat dit

thuis zijn alles te maken heeft met mijn vriendschap met de burens en met mijn collega's op het werk. Ik hoor bij hen en zij horen bij mij.

De spiritualiteit van de vriendschap

Ik noem dat de spiritualiteit van de vriendschap, de vreugde van de ontmoeting. Dit is de ervaring die ik herken in het dagboek van Egied van Broeckhoven en wanneer de kleine zusters vertellen over hun vriendschappen. Ik ontdek dat vriendschap met overgave te maken heeft. Vriendschap heeft te maken met me durven toevertrouwen en overgeven. Dat is niet vanzelfsprekend. Dat is een weg, een proces en moet je uiteindelijk gegeven worden. Dit is de ervaring die ik het laatste jaar in mijn werk heb opgedaan.

Afgelopen zomer zat ik niet zo goed in mijn vel. Mijn werk viel me zwaar en ik had er veel minder plezier in dan voorheen. Mijn collega's merkten dat en ze spraken daarover met mij. Aanvankelijk liet ik dat niet zomaar toe. Er was iets van trots in mij. "Ik moet dit werk toch gemakkelijk kunnen met mijn opleiding en achtergrond, etc." Pas toen ik toeliet dat het me zwaar viel, pas toen ik mijn collega's daar echt in toeliet, ontstond er weer ruimte in mezelf.

Nu zitten we midden in een grote reorganisatie die voor ons allen vervelende consequenties heeft. Feitelijk verandert bijna alles: we komen in een ander team, we krijgen een andere teamleidster, we gaan voor een groot gedeelte bij andere mensen werken. En wanneer en hoe dat allemaal gaat gebeuren, is nog volstrekt onzeker. Ik ervaar nu hoe goed het is om met elkaar als collega's ons verdriet en onze onmacht te delen. Ik ervaar dat als genade.

Charles de Foucauld had aan het begin van zijn roeping helder dat hij mensen nabij wilde zijn zoals God in Jezus aan mensen nabij was. Hij wilde een vriend zijn van de Toearegs, maar misschien heeft hij pas echt van binnenuit ervaren wat het betekent om vriend te zijn op het moment dat hij zelf erg ziek was en volkomen afhankelijk was van de Toearegs. Toen kon hij niet geven, alleen maar ontvangen. Vriendschap word je gegeven...

Toen ik de stap zette naar de thuiszorg deed ik dat omdat ik het vermoeden had dat ik hier zou vinden wat ik zocht, een diepe verbondenheid met mensen. Ik ervaar dat naarmate ik meer durf los te

laten, ik meer collega word. Voor mij betekent dit het loslaten van beelden die ik van mezelf heb, van wie ik denk te moeten zijn of te willen zijn. Het loslaten van me beter voelen, van mijn rol als pastor. Loslaten zonder mijn eigen geschiedenis en achtergrond te verloochenen. Dat is een proces van overgave, het geeft ruimte. Hoe meer ik loslaat, hoe meer me gegeven wordt. Soms ervaar ik dat.

Een tekst van Egied van Broeckhoven die me in dit opzicht heel dierbaar is geworden, is de volgende: “Ik heb God gezocht en daarvoor alles totaal verlaten en ik vond mijn vriend. Nu vind ik God telkens als ik mijn vriend zoek.” Alles achterlaten om God te zoeken en dan een vriend vinden. En dan ontdekken God iedere keer weer te vinden wanneer je een vriend ontmoet. Dit citaat is voor mij herkenning en bevestiging van de weg die ik zoek. Pas dit jaar ontdekte ik in een voetnoot dat Egied van Broeckhoven ook vertrouwd was met de spiritualiteit van Charles de Foucauld. Iets wat me niet verbaasde, want eigenlijk kom ik in zijn spiritualiteit hetzelfde tegen. Voor Charles de Foucauld is een centrale bijbeltekst de tekst van Matth. 25 waar Christus zegt: “Wat je voor de minste van de mijnen gedaan hebt, heb je voor mij gedaan.” In de kwetsbare mens ontmoet hij Christus. Juist in de ontmoeting met de kwetsbare mens licht het mysterie van onze God op.

Een aantal jaren geleden was ik verbaasd wanneer ik de kleine zusters hoorde spreken over een drugsverslaafde als vriend. Nu raakt het me heel diep als zij de mensen met wie ze optrekken en met wie ze hun leven delen, vrienden noemen. Ze zeggen daarmee niet dat er geen verschillen tussen hen en bijvoorbeeld een drugsverslaafde zijn, maar ze zeggen daarmee vooral, zo hoor ik het, dat er op een dieper niveau iets is dat hen verbindt. Wij zijn kinderen van één Vader. Ze zeggen daarmee, denk ik, dat we in de ontmoeting met een ander, wanneer we de ander echt toelaten, we iets ervaren van het mysterie van God. Het is de weg van vriendschap. Een weg waar ik naar zoek en verlang en die me gelukkig ook steeds meer gegeven wordt. Daar ben ik dankbaar voor.

Godefrieda Dupré: Met Gods ogen naar mensen kijken

Kleine Zuster Godefrieda Dupré is in 1960 ingetreden bij de Kleine Zusters van Jezus. Ze is afkomstig uit België en heeft als kleine zuster geleefd in Denemarken en België. Sinds 1993 woont ze in de Haagse Schilderswijk.

Het hart verloren aan Jezus van Nazareth

Wat mij persoonlijk aanspreekt in het leven van Charles de Foucauld is enerzijds zijn hartstochtelijke liefde voor Jezus van Nazareth, anderzijds zijn weg: tastend en zoekend en tenslotte heel nabij de mensen. Toen hij vlak na zijn eerste bekering in 1886 op aanraden van de priester Huvelin, zijn geestelijke begeleider, naar Nazareth reisde, werd hij zich bewust hoe eenvoudig Jezus moet zijn geweest. Nazareth was destijds een klein, arm dorp onder Turks bewind. Hij werd diep geraakt door het realisme van de menswording. De reis liet een blijvend spoor na in zijn leven. Hij schreef aan een neef: *“Ik ontdek hier het zo bescheiden bestaan van Jezus, de arbeider in Nazareth.”* Veel later schreef hij daarover ook aan een van zijn jeugdvrienden die agnost gebleven was: *“Ik heb mijn hart verloren aan deze Jezus van Nazareth die 1900 jaar geleden is gekruisigd, en ik breng mijn leven door met te trachten Hem na te volgen, zo goed als mijn zwakheid dat toelaat.”*

Mensen nabij komen.

Broeder Charles is een zoekende weg gegaan om Jezus te volgen in het nabij zijn van mensen. De omstandigheden van het leven deden hem meer en meer ontdekken welke weg hij te gaan had. Toen hij beslist had priester te worden en in een retraite zich daarop voorbereidde, schreef hij: *“Ik moet niet gaan naar het land dat het meest heilig is, maar naar waar de mensen in de diepste nood zijn.”* Hij is ook gegrepen door hoofdstuk 25 in Mattheüs: *“Er is geloof ik geen woord uit het evangelie dat op mij zo’n diepe indruk heeft gemaakt en dat zo mijn leven heeft omgevormd als dit: Alles wat je doet aan een van deze kleinen, heb je aan mij gedaan.”* Hij hoopt naar Marokko te gaan, maar wanneer dit niet mogelijk blijkt vertrekt hij naar Algerije, dichtbij de Marokkaanse grens. Daar wordt hij zich bewust van de ellendige situatie van de slaven en zet alles in het werk om hen te bevrijden.

Na enkele jaren in Beni Abbes schrijft zijn vriend Laperrine hem dat de weg naar het zuiden van Algerije zich opent, naar de Hoggar waar de Toearegs leven. Hij nodigt Charles uit om mee te gaan en deze gaat op deze uitnodiging in. Aangekomen in Tammanrasset zoekt hij geen

eenzame plaats om zijn kluis te bouwen, maar een plaats die voor iedereen toegankelijk is. Al mediterend schrijft hij: *“Het is niet de afstand met de mensen die jou met God verenigt, maar de liefde. Daarom, leef met hen zoals ik in Nazareth, en tegelijk heel dicht bij God.”*

In het nabij zijn bij de Toearegs vindt iets als een tweede bekering plaats. In de winter van 1907-1908 heerst een hongersnood in de Sahara. Broeder Charles heeft al zijn reserves aan eten uitgedeeld. Hij wordt ziek en is de dood nabij. Daarop zoeken de Toearegs vier kilometer in het rond een beetje geitenmelk, voor hen het kostbaarste wat er te vinden is in hongersnood. Dit redt zijn leven. Charles was tot dan toe diegene die steeds gaf en uitdeelde, maar nu werd hij de arme die behoefte had aan hulp. Dit was heel belangrijk. De vriendschap is er door verdiept, want ze werd wederzijds. De Toearegs konden nu voor hem veel betekenen.

De sociale klasse van de eenvoudigen

Contemplatie en solidariteit kwamen in het leven van broeder Charles samen. Zijn liefde voor God was verbonden met zijn vriendschap met mensen. Zo werd hij de inspirator van de Kleine Broeders en Kleine Zusters, die als religieuzen tot de sociale klasse behoren van eenvoudige mensen, zoals in een volkswijk of van minderheden, zoals zigeuners of andere nomaden. Dit trok mij als jonge vrouw aan, zó wilde ik ook leven en ik trad in bij de Kleine Zusters in 1960.

Ik leef nu hier in de Schilderswijk. Onze gemeenschap bestaat uit vier zusters, we komen uit Frankrijk, Luxemburg en Vlaanderen, dus allen zij we buitenlanders. Vijftig jaar geleden hebben onze eerste zusters gekozen voor de Schilderswijk in Den Haag. Deze wijk is door de jaren heen veel veranderd. Wij woonden eerst in de Ravensteinstraat waar hoofdzakelijk Nederlanders leefden, enkelen waren lorreboeren en velen moesten met een minimum aan inkomen rondkomen. Er woonden toen ook een twintigtal zigeunerfamilies, die in de zomer nog met hun caravans rondtrokken. Er leefde veel solidariteit tussen deze mensen. Niemand zou er in de steek gelaten worden en de mensen liepen ook makkelijk bij elkaar binnen. In de zeventiger jaren was de immigratie reeds begonnen en in 1978 de stadsvernieuwing. Alle huizen van onze straat werden gesloopt en ieder moest verplicht verhuizen. Zo kwamen we terecht in de Honsholredijkstraat. Daar woonden reeds immigranten, maar ook nog behoorlijk wat Nederlanders. Toen die straat in 1994 ook gesloopt zou

worden, moesten wij verhuizen naar de Zusterstraat, waar we nog steeds wonen. Hier leven bijna geen Nederlanders. Dit vroeg van ons om opnieuw relaties op te bouwen en ons aan te passen aan deze nieuwe bevolking.

Wij proberen met heel ons hebben en zijn de leefsituatie van de mensen in de Schilderswijk tot de onze te maken: door tussen hen te wonen in een huurwoning, door eenvoudig werk te doen om de kost te verdienen. Daaruit volgt ook een sobere levensstijl en dit willen we ook, het is een stuk solidariteit. Dit alles breekt heel wat muren af en helpt om elkaar nabij te komen. Er zijn niet zoveel geheimen meer voor de burens. Zij weten waar we werken. Zij zien hoe onze woning is ingericht. Nu onze burens vooral moslim zijn, blijft er wel iets onbegrijpelijks, namelijk dat we niet getrouwd zijn.

Zoals Jezus in Galilea in Nazareth leefde, zo is ook voor ons de plaats waar we gaan wonen belangrijk. Maar Jezus had ook een bepaalde ‘manier van leven’. Charles de Foucauld schreef: *“Nazareth is als een huis dat men in zijn hart optrekt of liever laat optrekken door Jezus, zachtmoedig en nederig van hart.”* En ook nog dit: *“Men doet goed aan anderen, niet zozeer door wat men zegt of doet, maar door wat men is.”*

Ook de Schilderswijk is heilige grond

Onze gemeenschap is ons thuis. Als we ‘s avonds na het werk samen met elkaar eten, is dit een belangrijk ontmoetingsmoment. We nemen de tijd om alles ter sprake te brengen, zowel het werk als de gebeurtenissen in de buurt. Soms ontmoeten we mensen in zeer complexe situaties. We nemen dan de tijd om er samen over na te denken hoe we daar mee om kunnen gaan.

Onze weg ontwikkelt zich door wat het dagelijkse leven biedt aan ontmoeting. Door het gaan en komen in de straat, voor boodschappen of voor het werk zoals onze burens, worden we stilaan bekenden voor elkaar. Kort nadat we in de Zusterstraat waren komen wonen, zagen we hoe er zich een meeleven met elkaar ontwikkelde. Aicha bijvoorbeeld had pas een tweeling en was soms heel moe. Een buurvrouw die een auto had, nam de tweeling af en toe mee naar het strand, zodat Aicha wat op adem kon komen.

Als vanzelfsprekend komen soms de kinderen om twaalf uur bij ons als ze hun moeder niet thuis vinden. Zij eten en drinken wat en gaan weer naar school. Soms gaan we ook de kleintjes ophalen bij school als de moeder niet kan. Door het eenvoudige dagelijkse leven te delen, groeit er vertrouwen. Vaak zijn de vrouwen alleen thuis met de kinderen en is het leuk om even langs te gaan, zomaar uit vriendschap. We proberen hen nabij te zijn in een houding van openheid en respect, zonder te denken dat we iets te veranderen of hen van iets te overtuigen hebben. Zo kunnen we hen benaderen met genegenheid, zoals ze zijn. We mogen dan ook veel vriendschap ontvangen. Als wij luisteren naar hun belevenissen en oog krijgen voor de moed die ze opbrengen in het worstelen met hun problemen, wekken ze onze waardering. Dit ervaren zij op hun beurt als een bevestiging van hun waarde. In zulke relaties kunnen we samen meer mens worden aan elkaar. Er is met enkele families een hechte vriendschap gegroeid. We delen lief en leed, ook al wonen ze soms niet meer vlakbij.

De feesten zijn een goede gelegenheid om met elkaar mee te leven. Zo gaan we ieder jaar op het einde van de Ramadan onze moslimburen een vreugdevol en gezegend feest wensen. Vorig jaar viel het Suikerfeest kort na de moord op Theo van Gogh. Een buurvrouw sprak duidelijk uit dat ze het niet eens was met deze daad. Ze was ook bezorgd en angstig voor de toekomst van haar kinderen. Heel spontaan drukte ze haar droom uit: "Waarom kunnen we in onze maatschappij niet met elkaar omgaan, zoals we nu hier met elkaar omgaan?" In gebroken Nederlands zei ze: "Ik wil als een buurmoeder zijn!"

Dit jaar net voor het Suikerfeest stond er een grote doos van een televisie in de portiek. Een buurvrouw die daar mee bezig was en bijna geen Nederlands spreekt, maakte duidelijk aan Sylvia die net langs kwam: "Ramadan, Pakistan, helpen". Terwijl haar man ziekelijk is en ze weinig inkomen hebben! Ja, ook de Schilderswijk is heilige grond, want God is er aanwezig!

Ons dagelijks samenleven is niet zonder problemen. De woningen zijn heel gehorig, soms hebben we moeite met bepaalde gewoontes. Maar hoe beter we elkaar leren kennen, des te beter begrijpen we anderen en des te meer oog hebben we voor de moed die ze in hun leven opbrengen. We gaan samen met elkaar verder.

Aanwezig zijn bij de Levende

In onze woning gebruiken wij één kamertje als stilteruimte voor het dagelijkse gebed. Het is wezenlijk voor ons om elke dag tot stilte te komen en aanwezig te zijn bij de Levende, die ons leven schraagt. Aan het begin van onze roeping zijn we aangesproken geweest door Gods liefde en dit zette ons op weg. Maar zoals een man of een vrouw tijd nodig heeft om met haar of zijn partner te zijn zodat de liefde tussen hen kan groeien, zo is het ook voor onze relatie met God. Deze relatie met God kent zowel mooie als moeilijke dagen. Zoals Jezus in de Hof van Olijven het zwijgen van God pijnlijk ervaart, zo kan ieder van ons soms geconfronteerd worden met de nacht, de strijd waarin God zwijgt. Wij hebben dan de steun van het geloof van anderen nodig om het uit te houden en te blijven wachten en hopen.

Regelmatig scharen we ons rond een evangelietekst en delen met elkaar hoe deze ons leven raakt en voedt. Dit zijn kostbare ogenblikken voor ons, het is ook een wederzijdse steun op onze geloofsweg. Eén keer in de maand doen wij dit in wat ruimere kring, met mensen die een plek zoeken om over hun geloof na te denken en bereid zijn hun ervaringen uit te spreken. Dit gebeurt dan in de vorm van een huiskamerviering met ruime tijd voor onderlinge uitwisseling.

God is ons in Jezus van Nazareth nabij gekomen en Hij is onder ons aanwezig willen blijven: in de kleinen, in zijn Woord, in de Schrift en ook in het schamele teken van het eucharistisch brood dat ons spreekt van Jezus liefde tot het uiterste. Hij nodigt ons uit zijn weg te gaan en te doen wat Hij heeft voorgedaan in de ontmoeting met mensen in het dagelijks leven. Een contemplatief leven is ruimer dan het gebed, maar vanuit het gebed verandert mijn blik op mezelf, op de anderen en op God. We gaan meer en meer met Gods ogen naar mensen kijken en zien hoe zijn Geest en zijn Liefde in hun leven zichtbaar is. Zoals broeder Charles zei: *“Het is niet de afstand met de mensen die jou met God verenigt, maar de liefde.”*

Zo ervaren wij het ook. Als we intens met mensen geëngageerd zijn, is ook ons gebed intens. En omgekeerd, ons gebed helpt ons om dicht bij mensen te staan die kwetsbaar zijn. Broeder Charles had de overtuiging dat Jezus even werkelijk aanwezig is in elke mens, bijzonder in de arme, als in de eucharistie. Dit maakt zijn leven één. Het is dezelfde liefde die hem uren in gebed doet verwijlen en die hem stimuleert zich in te zetten voor de

bevrijding van de slaven, in wie Jezus lijdt en sterft. Met vallen en opstaan proberen we deze weg te gaan.

Ik besluit met een paar woorden van Claude Rault, bisschop van Laghouat in Algerije. Hij daagt ons uit om in onze tijd deze evangelische spiritualiteit verder te beleven; een uitdaging om zachtmoedig te blijven in een situatie van geweld, om menslievende hartelijkheid te doen groeien in onze gemeenschappen. Een uitdaging om ook op wereldvlak een houding van broederschap in de plaats te stellen van gevoelens van culturele superioriteit of etnische haat.

Onze maatschappij is zo uit op het uiterlijke. Iedere mens heeft echter een schat in zijn hart. Die te zien, vraagt een contemplatieve blik op iedere mens en ook het bewustzijn dat de wereld niet op te delen is in goeden en kwaden. Zoals God ons niet in de steek laat, zo komt het erop aan dat wij elkaar in de buurt niet loslaten. In gemeenschap proberen we elkaar ook te steunen om trouw op deze weg verder te gaan, en dieper te zien dan het uiterlijke.

Ton Storcken: De huiver om 'Nazareth' te leven.

Pater Ton Storcken is lid van de Sociëteit van Afrikaanse Missiën (S.M.A.). Hij is aangesteld in het bisdom Roermond als bisschoppelijk vicaris voor missie, religieuzen, oecumene en interreligieuze dialoog. Van 1976 tot 1984 was hij als pastor werkzaam in Marokko.

Sinds bijna dertig jaar heb ik me proberen in te leven in de levensstijl van Charles de Foucauld. Eerst in Marokko. Op de eerste plaats door met de Kleine Zusters in Rabat en Fes een band te onderhouden, die voor mij meer was dan een willekeurige vriendschapsband. Ik heb me bij hen thuis gevoeld; ik wist wat er bij hen omging. Ik voelde me in grote mate één met hen. Ofschoon, echt tot hun wereld, heb ik nooit behoord. Maar ik heb leren meevoelen en ik wist hoe ik me moest gedragen.

Natuurlijk, ook door zo dicht mogelijk bij de mensen en met de mensen te leven die in het evangelie de geringsten genoemd worden. Ik bezocht de moskeeën en voelde me er vaak meer op mijn gemak dan in de kathedraal van Rabat. Maar dag in dag uit leven midden in een moslimse wereld en bijna nooit eens eruit kunnen kruipen naar een wereld die niet moslim is, dat was ontzettend veel gevraagd. Moslim-zijn is immers een allesdoordringende existentiële wijze van menszijn. Als je door de Islam geboeid en gefascineerd raakt, en dat ben ik gelukkig nog steeds, dan verdiept dat steeds meer de vraag naar je eigen radicale keuze voor Christus. Ik voel me thuis binnen de Islamitische cultuur met haar geloof, muziek, kookkunst, literatuur, noem maar op; maar ik voel tegelijkertijd dat ik nooit echt kan behoren tot die wereld, waar het rooms-katholicisme nog lang haar plaats niet als gemeenschap gevonden heeft. Vroeger vooral niet, vanwege haar beladenheid met het kolonialisme en nu, vanwege haar superioriteitsgevoelens als het gaat over ontwikkeling, onderwijs en techniek: de gebieden waarbinnen de meeste van haar, meestal tijdelijk verblijvende leden, zich bewegen. De koptisch-christelijke en byzantijnse gemeenschappen, al of niet verbonden met Rome, die hun plek wel gehandhaafd of gevonden hebben binnen de islamitische wereld, spraken me niet aan met hun archaisch-christelijke liturgie en gewoonten.

Huiver en fascinatie

Hier begint het verhaal van het besluiteloze dat zich daarbij in mij afspeelde en waarvan het einde nog niet in zicht is, want het knaagt nog geregeld. Ik was niet in staat om me een echte Foucauldiaanse levensstijl voor 100% eigen te maken. Dag in dag uit het leven delen met de minst bedeeden, de uitgebuite arbeiders, de geen weg wetende sukkelaars: het was telkens weer teveel gevraagd. Ik kon het gewoon niet opbrengen. Geen eigen kamer, geen glas bier, geen onnodige reizen en geen extravagante etentjes in goede restaurants. Ik kreeg die keuze niet gemaakt. Enerzijds, omdat ik van het laatste het kwaad niet inzag en anderzijds, omdat ik wist dat als ik definitief voor de levensstijl van de Foucauld zou kiezen op de wijze waarop de Kleine Zusters dat doen, ik toch nooit helemaal zo ver kon gaan, dat ik geloofwaardig zou zijn binnen het milieu en de cultuur waar je dan voor kiest. Zo bleef mijn Foucauldisme een ‘tremens et fascinans’ - een vrees en een zich diep aangetrokken voelen. Gelukkig heb ik ontdekt dat de Foucauld zelf daar ook nog geregeld mee worstelde en dat er ook Kleine Zusters zijn die nog wel eens met deze gespletenheid te kampen hebben. Ik ga u nu niet ontboezemingen van Kleine Zusters verhalen, dat zou niet eerlijk zijn, want hun keuze gaat heel wat verder dan de mijne en ik hou teveel van ze om ze hier te analyseren en eventueel mijn eigen falen te rechtvaardigen.

Laten we het houden bij de Foucauld. Hij leeft uiterst sober, maar drinkt graag een glas wijn als vroegere collega-officieren uit het Franse leger langs komen. Hij trekt van leer tegen degenen die Algerije uitbuiten, maar vindt het koloniale systeem niet afkeurenswaardig.

Hij wil voor alles universele broeder zijn, maar blijft trots op zijn officierschap en Franse cultuur. Hij woont in lemen kluizen, maar resideert op het moment van zijn dood in een door de Fransen gebouwde versterking waar wapens liggen opgeslagen.

‘Vivre Nazareth’

Het is allemaal verklaarbaar. En ook mijn staan binnen de Foucauldiaanse levensstijl zal wel verklaarbaar zijn, maar met verklaren kom je er binnen deze levensstijl niet. Er is meer.

Dat meer is vooral een gevoelskwestie. En dan gaat het om ‘vivre Nazareth’. ‘Vivre Nazareth’ is voor alles ‘vivre une affectivité’. Het dringende verzoek van de Parijse kapelaan Huvelin aan De Foucauld om eerst te biechten alvorens een boom op te zetten over zijn katholiek zijn,

zou hiervan wel eens een van de grondslagen kunnen zijn - naast natuurlijk de diepe bewondering van de Foucauld voor de moslimse overgave aan Gods existentie en zijn vertrouwdheid met het Evangelie. Wat kort door de bocht, zou je kunnen zeggen: het is veeleer Jezus te Nazareth, dan Jezus van Nazareth die hem bezig houdt. Het gaat om het volgen van degene die in Nazareth opgroeide, de wijze waarop hij daar leefde; om zo te geraken bij de Jezus van Nazareth, die we in de evangeliën dan beter kunnen zien feestvieren te Kana, horen huilen om Lazarus zijn gestorven vriend en bloed zien zweten in de hof van Olijven. De Jezus die de mensen verwijt niet te hebben willen dansen toen hij op de fluit speelde en een zweep maakt en om zich heen slaat als het hem allemaal te veel wordt in de tempel. Dat is de jongen uit Nazareth, de werkman die samen met Jozef en Maria er wat van probeert te maken, wat zin geeft aan het leven. Dertig jaar Gods Zoon, levend met en onder de mensen zonder zich als Gods Zoon kenbaar te willen maken. Zich voorbereidend op zijn missie? Nee, zijn missie voert hij reeds uit. Het is geen verborgen leven, hij leeft niet zoals zijn neef Johannes in de woestijn. Hij leeft midden in het centrum van Nazareth. “Midden onder U staat hij die gij niet kent.” “Wanneer, Heer, hebben we U dan gezien?”

Op Jezus te Nazareth is weinig exegese of theologie los te laten. Er is zeker wat over te zeggen, maar het is voor alles een aanvoelen, een binnentreden in een intimiteit. Dat is ‘vivre Nazareth’.

Het centrum van Nazareth bezoeken

Nu ik het allemaal weer eens voor ogen heb, klinkt meteen weer de keiharde vraag: “En Ton, hoe doe je dat dan? Jij, die graag zo diep in Nazareth wil duiken, om Jezus daar te ontmoeten en je daarbij door Charles de Foucauld, meer nog door Albert Peyriguère en het meest door Petite Soeur Magdeleine, wil laten leiden? Blijf je wonen in de voorstad van Nazareth en wandel je af en toe eens naar het centrum of ga je midden in dat centrum wonen?”

Ik probeer nu slechts vanuit de voorstad het ‘hinterland’ iets te beïnvloeden met mijn verkondiging van Jezus te Nazareth. Als vicaris voor missiezaken, oecumene, interreligieuze dialoog en contact met de religieuzen in het Limburgse, probeer ik met de middelen en mogelijkheden die mij ter beschikking staan, vaak over eieren lopend om niemand te kwetsen of aan te tasten in zijn eerlijke overtuiging, mensen tot hun recht te laten komen. Ik heb het geluk dat te kunnen doen in dienst en ter beschikking staande van een goede en fijne bisschop, die ondanks een

soms wat al te spontane opwelling (veroorzaakt wellicht door gebrek aan informatie over zaken van de kant van zijn vicaris) een echte herder is, die geen schaap in de steek laat. Ook de moslims niet als het erop aankomt. Is dat genoeg 'vivre Nazareth' voor mij of wordt daarvoor meer gevraagd? Ergens blijft het knagen.

Elk jaar dien ik aan enkele honderden kinderen het Heilig Vormsel toe. Dat is een heel bijzonder en intiem sacrament. Het zijn kinderen die op een keerpunt in hun leven staan, die gaan puberen, maar ook meer gaan nadenken over zichzelf. Eén voor één staan ze voor je en kijken je met grote ogen aan. Je kijkt terug en zalft een kruis op hun voorhoofd. En je bidt: "Geef God, dat ze, nu ze uw Geest ontvangen, er beter mee omgaan en zich meer aan U geven dan ik". Soms dwing ik dan mijn tranen terug.

Mijn troost en mijn wandelen door het centrum van Nazareth beleef ik als ik eucharistie vier, of in gebed ben voor het Allerheiligste, liefst alleen. In grote vieringen gaat veel verloren aan intimiteit, omdat ik dan te zenuwachtig ben. In stilte alleen voor de Heilige Reserve heb ik het er theologisch niet moeilijk mee om in het Lichaam van Jezus een echte aanwezigheid van Hem te voelen die diep raakt, troost verschaft en blijheid geeft. Dat is dan een van mijn bezoeken aan het centrum van Nazareth.

Tot slot moet ik u ook nog zeggen dat ik aan de bisschop een parochie gevraagd en gekregen heb, die alles weg heeft van Nazareth. Ik ben pastoor van Eckelrade, een klein, alleen gelegen dorp in het Limburgse heuvelland met 560 inwoners, die ik nu bijna allemaal ken en waar ik vooral 's avonds mijn lief en leed mee deel. Waar ik zondags met veel plezier voor preek en die ik ontmoet in het gemeenschapshuis en tijdens de repetities van de harmonie. Mensen die merendeels geen moeite hebben met hun katholiek zijn; voor het merendeel levend van de fruitteelt of in Maastricht werkend. Mensen, waarvan ik soms denk dat ik ze meer nodig heb dan zij mij. Ook Eckelrade is een stukje centrum van Nazareth. Dankbaar kniel ik dan soms op de fluwelen bidstoel, die ik van mijn tante gekregen heb; sprekend of zwijgend voor de icoon, door de Kleine Zusters in Fes mij geschonken bij mijn afscheid uit Marokko. Dan knaagt het minder.

Intreden bij de Kleine Zusters? Jezus mag dan wel 'le Maître de l'impossible' zijn, maar toen Onze Lieve Heer me op de wereld zette, heeft hij daar duidelijk niet op gerekend. Er zijn objectieve en rationele redenen aan te wijzen, die dat absoluut verhinderen. De Kleine Broeders zijn me vrijwel onbekend. En al was ik bevriend met hen, zou ik het dan durven?

Zo wacht ik op de dag dat Jezus zegt: “Zo, nu ben je er dan toch eindelijk. Leg daar maar je spullen neer en houd me die lat maar vast, dan sla ik er de spijkers in. Dan kun je je terecht missionaris noemen.”

DEEL III: TOEKOMST

Frans Wijsen: Foucauldiaanse Spiritualiteit voor de 21e eeuw

Prof. Dr. Frans Wijsen is hoogleraar missiologie aan de Radboud Universiteit te Nijmegen. Tevens is hij directeur van het Nijmeegs Instituut voor Missiologie. Hij deed van 1984 tot 1988 veldwerk in Tanzania. Frans Wijsen is lid van de Sociëteit van Afrikaanse Missiën.

Peter Nissen heeft Charles de Foucauld geplaatst in zijn tijd. Anne-Marieke Koot, Godefrieda Dupré en Ton Storcken hebben iets verteld over de betekenis van Charles de Foucauld voor hun leven hier en nu. Uitgaande van deze getuigenissen wil ik ingaan op de betekenis van Charles de Foucauld voor de toekomst. Ik maak hierbij gebruik van mijn ervaringen met presentie-pastoraat in Tanzania en in Nederland¹ en zal terloops ook een paar punten meenemen die tijdens de discussie opkwamen. Mijn reflectie heeft twee delen. Eerst wil ik aan de hand van drie sleutelwoorden iets zeggen over de ‘grondlijnen’ in de spiritualiteit van Charles de Foucauld.² Vervolgens zal ik iets zeggen over aspecten van zijn spiritualiteit die ik van betekenis acht voor de toekomst. Ik beperk me tot drie aspecten die aan de orde gekomen zijn in de getuigenissen; ik zal dus niet volledig zijn. Onder spiritualiteit versta ik hier datgene wat ons bezielt en begeestert.

1. Grondlijnen van een Foucauldiaanse spiritualiteit

We hebben in de getuigenissen gehoord dat de inspiratie van Charles de Foucauld ‘werkt’ op zeer verschillende terreinen, zowel in het buitenland als in eigen land: in het arbeidspastoraat, het buurtpastoraat, het oude wijken pastoraat, ‘urban mission’ en interreligieuze dialoog. De grondhouding is daarbij steeds dezelfde: het evangelie brengen door er te zijn, aldus Godefrieda Dupré (p. 35): “niet zozeer door wat men zegt of doet, maar door wat men is”.

In die zin is Charles de Foucauld geen missionaris in de traditionele zin van het woord. Hij is niet iemand, die directe missiemiddelen gebruikt,

¹ Cf. F. Wijsen, *There is only one God*, Kampen 1993, pp. 270-275; F. Wijsen, *Geloven bij het leven*, Baarn 1997, pp. 171-173.

² Zowel Peter Nissen als Godefrieda Dupré spreken over “lijnen” in de spiritualiteit van Charles de Foucauld. Daarmee bedoelen ze grondtrekken die ondanks alle veranderingen in zijn leven gebleven zijn, van zijn bekering tot zijn dood.

maar hij is wel degelijk de grondlegger van wat nu missionaire presentie wordt genoemd. Daarbij is missionaire presentie geen eenrichtingsverkeer, maar een wederkerig gebeuren: voortdurende bekering in dialoog met anderen.

Een vrucht van zijn studiereis in de Sahara (1883-1884) is niet alleen het wetenschappelijke werk van Charles de Foucauld,³ maar ook zijn bekering waarmee hij zijn ongelooft overwint: juist door het eenvoudige gebedsleven van de moslims wordt Charles de Foucauld ontvankelijk voor de gave van het geloof. En dat geloof is geen rationeel antwoord op wijsgerig vragen, maar overgave aan God – ‘Islam’ in de ware betekenis van het woord. Je zou kunnen zeggen: het doel van missie blijft hetzelfde, maar de weg daarheen wordt anders. Ook Charles de Foucauld wil dat mensen het evangelie leren kennen en ook hij hoopt dat ze de waarde ervan zullen inzien. Maar hij doet dat niet op een directe wijze, door evangelisatie, maar op indirecte wijze, door getuigenis.

“Het komt er niet op aan hen rechtstreeks over onze Heer te vertellen; daarmee zou je hen op de vlucht jagen. Men moet vertrouwen opbouwen, hen tot vriend maken, hen kleine diensten bewijzen, hen goede raad geven, vriendschap met hen aanknopen, hen discreet aansporen de natuurlijke religie te volgen.” (Fragmenten uit de biografie, p. 10)

Uit de getuigenissen van Anne-Marieke Koot, Godefrieda Dupré en Ton Storcken haal ik drie sleutelwoorden die mijns inziens kenmerkend zijn voor de spiritualiteit van Charles de Foucauld en die van waarde blijven voor de toekomst: vriendschap, verborgenheid en aanwezigheid.

a. Vriendschap: Het sleutelwoord in de indirecte wijze van getuigen is ‘vriendschap’. Zowel Anne-Marieke Koot, Godefrieda Dupré als Ton Storcken spreken over vriendschap. Of zoals Charles de Foucauld aan Henri de Castries schreef:

“U weet wat ik bij de Toearags zoek ... vriendschap met hen sluiten, de muur van vooringenomenheid steen voor steen afbreken, de muur van argwaan, van onbekendheid die ons gescheiden houdt.” (Geciteerd door Peter Nissen, p. 23)

³ Op de betekenis van Charles de Foucauld als wetenschapper ga ik hier niet in. Het is voldoende te vermelden dat Charles de Foucauld tot op de dag van vandaag aanzien geniet voor zijn geografisch, antropologisch en linguïstisch werk.

De muur van vooringenomenheid afbreken, is natuurlijk heel belangrijk in onze hedendaagse multiculturele en multireligieuze samenleving.

b. Verborgenheid: Charles de Foucauld doet dat echter op geheel eigen wijze, niet door gebruik te maken van zijn positie als pastor-missionaris, maar “in het verborgene”, zoals Jezus zelf lange tijd in het verborgene leefde. Dit is de kern van de Nazareth spiritualiteit, waarnaar Anne-Marieke Koot, Godefrieda Dupré en Ton Storcken verwijzen. Misschien is het moeilijkste deel van deze spiritualiteit, zoals Anne-Marieke Koot (p. 30) zegt, niet: “het feit dat ik minder zou gaan verdienen, dat ik meer lichamelijk werk zou gaan doen ... Maar er werd niet meer tegen me opgekeken en dat voelde ik. Ik had van mezelf helemaal niet verwacht dat status zo belangrijk voor me was. Ik moest er erg aan wennen. En ik heb er ook mee geworsteld. Ik voelde me niet gezien.”

c. Aanwezigheid: Het fundament van die spiritualiteit is de aanwezigheid van Gods zoon onder de mensen, de menswording van de Jezus, zijn incarnatie, waarnaar Ton Storcken (p. 41) verwijst: “Dat is die jongen uit Nazareth, de werkman die samen met Jezus en Maria er wat van probeert te maken ... Dertig jaar Gods zoon, levend met en onder de mensen zonder zich als Gods zoon kenbaar te willen maken”.

Charles de Foucauld schrijft daar zelf over:

“God is tot ons gekomen, heeft zich met ons gemengd, heeft met ons geleefd in het meest familiale en nauwste contact. Zo moeten wij, om voor het heil van de zielen te werken, naar hen toegaan, ons met hen mengen, met hen in een familiair en nauw contact leven.” (Geciteerd door Peter Nissen, p. 21)

2. Betekenis voor de toekomst

Peter Nissen noemt Charles de Foucauld “geen gemakkelijk mens”, een “zonderlinge man”, “onstuimig”, “eigenzinnig” en “wispelturig”, niet iemand bij wie het aangenaam toeven is, maar wel een godzoeker die in al zijn onvolmaaktheid naar volmaaktheid streeft. Anne-Marieke Koot spreekt over “een man vol tegenstrijdigheden”. Godefrieda Dupré en Anne-Marieke Koot laten zien dat het leven van Charles de Foucauld niet over gebaande wegen liep. Maar dat maakt hem juist heel herkenbaar voor ons, zegt Anne-Marieke Koot:

“Dit soort overgangen maakt geen mens geruisloos, dat gaat gepaard met een worsteling ... Tegelijk is juist dit in zijn leven voor mij herkenbaar en

bemoedigend. Mijn weg, en waarschijnlijk de weg van de meeste mensen, gaat ook niet zonder horten en stoten.”

Ton Storcken zegt hierover: “Ik was niet in staat om me een echte Foucauldiaanse levensstijl voor honderd procent eigen te maken. Dag in dag uit leven met de minst bedeedden, de uitgebuite arbeiders, de geen weg wetende sukkelaars, het was telkens weer te veel gevraagd. Ik kon het gewoon niet opbrengen ... Gelukkig heb ik ontdekt dat de Foucauld zelf daar ook nog geregeld mee worstelde”.

Dus, ook als je leven veel kronkels en kreukels kent, kun je waarachtig mens-zijn bereiken; hoe onvolmaakt ook, streven naar volmaaktheid is mogelijk. Dat is voor ons van belang, nu en in de toekomst.

Welke andere aspecten van de Foucauldiaanse spiritualiteit kunnen we behouden? Ik kan niet op alles ingaan. Ik noem er drie: interreligieuze dialoog, armoedebestrijding en evangelisatie.

a. Interreligieuze dialoog: Godefrieda Dupré en Ton Storcken spreken uitdrukkelijk over hun ontmoeting met moslims in de Geest van Charles de Foucauld. Godefrieda Dupré zegt hierover: “We proberen hen nabij te zijn in een houding van openheid en respect, zonder te denken dat we iets te veranderen of hen van iets te overtuigen hebben. Zo kunnen we hen benaderen met genegenheid, zoals ze zijn”.⁴

Charles de Foucauld heeft veel geschreven. En niet zelden zegt hij dingen die tegenstrijdig lijken. Ik zal dan ook niet proberen in zijn geschriften een systematiek te ontdekken, een theologie van de godsdiensten, want zo zijn die geschriften niet bedoeld. Ik schets een paar grondnoties. Charles de Foucauld ging ervan uit dat alle mensen gered zouden worden:

“Ik ben hier niet om de Toearags te bekeren maar om ze te begrijpen .. Ik ben er zeker van dat de goede God hen die goed en eerlijk leefden in de hemel zal begroeten ... ik ben ervan overtuigd dat God ons allen zal ontvangen als we het verdienen”.

Om het theologisch te duiden: Charles de Foucauld gaat uit van de universele heilswil van God: God wil het heil van heel de mens en van alle mensen. Hij wijkt hier af van de dominante opvatting in zijn tijd dat er

⁴ Een vraag is of het “zonder te denken dat we iets te veranderen of hen van iets te overtuigen hebben” direct voortvloeit uit de spiritualiteit van Charles de Foucauld of uit die van Magdeleine Hutin, de stichteres van de Kleine Zusters van Jezus, maar dan enkele decennia later?

‘buiten de kerk geen heil’ is. Tegelijkertijd hoopt hij dat mensen zich zullen bekeren tot Christus:

“Zal het gegund zijn aan de volgende generaties, de mensen van Noord-Afrika te horen zeggen: Onze vader die in de hemelen zijt ... Ik weet het niet; het is Gods geheim, maar het is onze plicht er met alle krachten aan te werken.” (Fragmenten uit de biografie, p. 11)

Aan de ene kant wil Charles de Foucauld dat moslims betere moslims worden. Hij spoort hen aan tot striktere naleving van hun eigen religieuze praktijken, aldus Peter Nissen (p. 24). Zo zegt hij tegen Toearegs die hun religieuze plichten als Moslims niet nakomen:

“En jullie, bidden jullie niet?”

Aan de andere kant ontwikkelt Charles de Foucauld een methode voor de bekering van de andersgelovigen in de Sahara:

“De mensen voor wie Jezus ver weg is moeten zonder boeken en zonder woorden door het zien van ons leven het evangelie leren kennen.” (Geciteerd door Peter Nissen, p. 25)

Toch kan ook Charles de Foucauld het niet laten te spreken over Gods liefde.

“Als de gelegenheid geschikt lijkt, spreek ik over de natuurlijke religie, de geboden van God, over zijn liefde, de vereniging met zijn wil, over de naastenliefde.” (Fragmenten uit de biografie, p. 10)

Nogmaals, in de Foucauldiaanse spiritualiteit blijft het doel van missie hetzelfde, maar de weg (‘methode’) daarheen wordt anders. Ook Charles de Foucauld wil dat mensen het evangelie leren kennen, maar hij tracht dit doel te bereiken op indirecte wijze.⁵ Hij bedrijft geen ‘propaganda van het geloof’, wat missie tot dan toe overwegend was. In die zin vertegenwoordigt Charles de Foucauld wel een trendbreuk in het missionaire gebeuren.

Wat mij voor de toekomst van de interreligieuze dialoog van belang lijkt, is dat Charles de Foucauld niet primair geïnteresseerd is in de geloofsleer, maar in gelovigen. Het gaat hem niet om systemen, maar om mensen. We moeten niet vergeten dat we in de interreligieuze dialoog niet te maken hebben met religieuze systemen (hét Christendom en dé Islam), maar met gelovige mensen: moslims en christenen.

⁵ Presentie heeft voor Charles de Foucauld geen waarde in zichzelf. Het is voor hem ‘pre-evangelisatie’, een voorbereiding op de eigenlijke evangelisatie. Zie F. Wijsen, ‘Missionaire presentie’, in: *Vliegers* Nr. 29, december 2000, pp. 6-13.

b. Armoedebestrijding: In de getuigenissen van Anne-Marieke Koot en Godefrieda Dupré hebben we gehoord dat Charles de Foucauld hen inspireert om zich in te zetten voor armen en onderdrukten. Godefrieda Dupré (p. 33) zegt: In Algerije wordt Charles de Foucauld zich “bewust van de ellendige situatie van de slaven en zet alles in het werk om hen te bevrijden”.

Wat tekenend is, is dat hij dit doet samen met de Franse bezetters. “Als kind van zijn tijd stelt broeder Charles het kolonialisme niet ter discussie. Maar telkens als hij getuige is van schreeuwende onrechtvaardigheden, reageert hij krachtig” (Fragmenten uit de biografie, p. 9). Toch weerhoudt dit protest hem er niet van “met een groep soldaten” naar het zuiden te trekken en hun bescherming in te roepen (Fragmenten uit de biografie, p. 10). Ton Storcken zegt hierover: “Hij trekt van leer tegen degenen die Algerije uitbuiten, maar hij vindt het koloniale systeem zelf niet afkeurenswaardig ... hij woont in lemen kluizen, maar resideert op het moment van zijn dood in een door de Fransen gebouwde versterking waar wapens liggen opgeslagen”.

Iedereen die met armoedebestrijding en ontwikkelingssamenwerking te maken heeft (gehad) kent het dilemma: moet de kerk met de overheid samenwerken, of juist niet? Wat is de verhouding tussen religie en politiek? In een tijd van economische globalisering zijn dit soort vragen van groot belang: doen we mee met structurele ‘aanpassing’, zoals verlangd door onder andere Wereldbank en International Monetary Fund, of haken we af?

Charles de Foucauld meende de belangen van de Toeregers te dienen, niet door tegen de Fransen in opstand te komen, alle protestbrieven die hij óók schreef ten spijt, maar door met de Fransen samen te werken. Kennelijk koos hij voor medelijden: niet tegen het lijden in opstand komen, hetgeen hij met zijn positie ook had kunnen doen, maar solidair zijn met de mensen, mee-lijden met mensen.⁶

Voor zijn eigen congregatie heeft Charles de Foucauld als ideaal:

⁶ Voor mijn informanten in Tanzania was dit een onbegrijpelijk punt in de spiritualiteit van de Kleine Broeders en Zusters van Jezus. Uit solidariteit met de mensen aten zij als de mensen, kledde zich als de mensen en woonden als de mensen. Maar de mensen zeiden: “Waarom maken jullie ons belachelijk? Waarom verspillen jullie je tijd? Jullie zijn er niet om in een huis van modder te wonen. Jullie zijn er om ons uit de modder te trekken”. Zie F. Wijsen, *There is only one God*, Kampen 1993, p. 276.

“slechts van onze eigen handenarbeid te leven, zoals onze Heer dat deed, die niet van aalmoezen en milde gaven leefde.” (Fragmenten uit de biografie, p. 8)

Hij pleit dus voor zelfredzaamheid. Van de andere kant praktiseert hij veel liefdadigheid. ‘Zoals Jezus het doet’, zo wil Charles de Foucauld:

“de armen dienen. De was van de armen doen en hun kamer ... schoonmaken, voor de armen koken, hun te eten en te drinken brengen .. De zieken dienen zoals de armen ... zoals Jezus, toen Hij de voeten van zijn apostelen waste.” (Geciteerd door Peter Nissen, p. 22)

En dit alles omwille van het missionair getuigenis. Hij is geen missionaris als actieve zielzorger, als catecheet of predikant, maar door “het getuigenis van zijn biddende en dienende aanwezigheid”, zegt Peter Nissen.

Voor Charles de Foucauld staat Mt. 25, 40 centraal, zeggen Anne-Marieke Koot en Godefrieda Dupré: “al wat u gedaan hebt voor een van mijn broeders hier, al was het de onbelangrijkste, hebt u voor mij gedaan”. Hieruit volgt zijn dubbele liefde: zijn liefde voor God en zijn liefde voor de naaste. Uiteindelijk zijn die voor hem een en dezelfde, zoals Godefrieda Dupré zegt: “Contemplatie en solidariteit werden de twee hoofdlijnen die samen kwamen. Zijn liefde voor God was verbonden met zijn vriendschap voor mensen.” (p. 34)

Dit is de grondslag van zijn dubbele missie: dienen en bidden. Voor activisten onder ons is dit een belangrijk punt: solidariteit zonder contemplatie is hol. Het omgekeerde is natuurlijk ook waar.

Wat mij voor de toekomst van belang lijkt, is dat armoedebestrijding en ontwikkelingssamenwerking in de geest van Charles de Foucauld niet op zichzelf staan. Het dienen staat bij hem in functie van het missionair getuigenis. Diaconie is ook een vorm van geloofscommunicatie, niet in woorden, maar wel in daden.⁷

c. Evangelisatie: Peter Nissen (p. 14) heeft ons verteld dat Charles de Foucauld er tijdens zijn leven niet in is geslaagd een religieus instituut te stichten. Wel ging hij nog drie keer naar Frankrijk om er een lekenbeweging op te zetten met als doel het bekeren van ongelovigen. Was

⁷ Dat de kerk óók een diaconale kerk is, lijkt mij evident. Of de kerk alleen toekomst heeft als diaconale kerk lijkt me twijfelachtig. Zie F. Wijsen, ‘De kerk binnenste buiten’, in: *Bijlage bij Kontaktblad Federatie VPW Nederland* 2002 nr. 5, december 2002, p. 20.

Charles de Foucauld teleurgesteld over het uitblijven van succes in Noord Afrika? Richtte hij zich daarom op het binnenlandse apostolaat in Frankrijk? Deze vragen brengen mij bij het laatste, misschien wel het moeilijkste punt. Er wordt tegenwoordig in de Nederlandse Rooms-Katholieke Kerk veel gesproken over her-, re- of nieuwe evangelisatie. Wat is de betekenis van Charles de Foucauld op dit vlak? Wat is zijn betekenis voor buurtpastoraat, oude wijkenpastoraat, bedrijfspastoraat, of ‘urban mission’ in Nederland?

Het bekeren van niet- (niet meer-) of anders-gelovigen blijft voor hem het doel, ook al accepteert hij dat bekering in de praktijk niet altijd haalbaar is. Daarbij komt de vraag op of presentie voor hem intrinsieke waarde heeft of een strategische keuze is. Doelend op het groeiend ongeloof in Frankrijk zegt Charles de Foucauld:

“Ik geloof niet dat we veel moeten praten of schrijven, maar we moeten onszelf omvormen, onze verwanten hervormen en trachten op zachte, vriendschappelijke wijze de mensen op wie we invloed hebben te hervormen.” (Geciteerd door Peter Nissen, p. 23)

Ook na zijn ‘tweede bekering’ in de winter van 1907-1908, waarover Godefrieda Dupré spreekt (p. 34), blijft Charles de Foucauld ijveren voor het geloof. Weliswaar is zijn respect voor de Toearegs dan verdiept en is zijn ontmoeting met hen echt wederkerig geworden, maar “in de grond van zijn hart blijft het mateloze verlangen leven dat zij zich bekeren tot het chrisendom.” (Fragmenten uit de biografie, p. 11).⁸

Wat mij voor de discussie over buurt- en arbeidspastoraat in de toekomst van belang lijkt, is dat ‘presentie’ in de geest van Charles de Foucauld niet er ‘alleen maar zijn’ is.⁹ ‘Aanwezigheid’ en ‘nabijheid’ in de geest van Charles de Foucauld is wel degelijk óók doelgericht, en dus methodisch handelen.¹⁰ We doen er mijns inziens goed aan het onderscheid tussen ‘presentie’ en ‘interventie’ niet te overdrijven.¹¹

⁸ Ik neem hier een vraag op uit de discussie, nl. of de spiritualiteit van Charles de Foucauld wezenlijk veranderd is na zijn tweede bekering? Wat het doel van missie betreft, is dit mijns inziens niet zo.

⁹ Dit blijkt ook uit een onderzoekje onder 15 presentiepastores uit de zogenaamde “Heerlense School”. Zie F. Wijsen, ‘Van Missionair Centrum naar Heerlense School’, in: H. Hoeben (red.), *Om er te zijn voor mensen wier stem is aangetast*, Cadier en Keer: Sociëteit voor Afrikaanse Missiën, 2003, p. 6.

¹⁰ Ik refereer hier aan een punt uit de discussie waarin een onderscheid wordt gemaakt tussen de zogenaamde “Utrechtse School” en de “Heerlense School”. Zie ook de bijdrage van Anne-Marieke Koot in deze brochure.

Besluit

Charles de Foucauld is een veelzijdige en tegenstrijdige persoonlijkheid en het is bemoedigend voor ons dat je in de Rooms-Katholieke Kerk zalig kunt worden, ook als je leven niet over gebaande wegen is gegaan. Dat is wat de kerk op 13 november 2005 heeft uitgesproken en dat is de betekenis van de zaligverklaring van Charles de Foucauld voor ons: in alle onvolmaaktheid blijven streven naar volmaakt menszijn. Daarbij is het van belang te bedenken dat een mens niet zalig wordt door een uitspraak van het kerkelijk leergezag. Iemand wordt zalig omdat hij of zij een voorbeeld is voor anderen en omdat hij (zij) nagevolgd wordt door mensen die aan zijn of haar leven en werken inspiratie ontleen. De zaligverklaring door het kerkelijk leergezag is een legitimatie van een bestaande praktijk.¹²

¹¹ Wellicht is wel een verschil tussen de Utrechts en de Heerlense school, zo men van schoolvorming kan spreken, dat de Heerlense benadering van presentie minder gesystemiseerd is dan de Utrechtse. Waar Andries Baart in de presentiebenadering een wel geordend en goed omschreven geheel ziet (A. Baart, *Een theorie van presentie*, Utrecht 2001, p. 776 vv.) wijst Bob van Geffen wat de Heerlense School betreft op het gevaar dat de Heerlense pastores te veel bij het ongestructureerde en weerbarstige van de werkelijkheid blijven staan (B. van Geffen, 'De 'Heerlense School'', in: P. van Gerven, red., *Om-Jongeren*, Breda 1996, pp. 27-33).

¹² De betekenis van zaligverklaringen in de Rooms-Katholieke Kerk werd ingebracht door Peter Nissen tijdens de discussie en ik vond het van belang om die betekenis hier te vermelden.

LITERATUURLIJST

Publicaties in het Nederlands:

- Er zijn het laatste jaar veel artikelen verschenen in Nederlandse tijdschriften over Charles de Foucauld. We willen er twee noemen: ‘Charles de Foucauld: aanwezigheid als getuigenis van de Levende’, door Peter Nissen, in het september nummer 2004 van het tijdschrift *Speling*; en ‘Charles de Foucauld, kleine broeder van Jezus’, in *ID woord en wederwoord*, 37^e jaargang, nummer 5.
- Het tijdschrift *Heiliging*, dat wordt uitgegeven door de Sint-Andriesabdij te Zevenkerken (België), bracht in juni 2005 een speciaal nummer uit over Charles de Foucauld, dat zeker de moeite waard is.
- Er bestaan twee Nederlandstalige bloemlezingen uit de geschriften van Charles de Foucauld: *Geestelijke geschriften van Charles de Foucauld, eremiet in de Sahara, apostel van de Touaregs*, Brugge 1957, en *Charles de Foucauld, aantekeningen en brieven*, gerangschikt door Jean-Francois Six, Antwerpen 1963.
- Het meest recent verschenen boek in het Nederlands over Charles de Foucauld, is geschreven door kleine zuster Annie van Jezus: *Charles de Foucauld. In het voetspoor van Jezus van Nazareth*, Antwerpen 2005.
- De moeite waard, maar helaas niet meer nieuw verkrijgbaar in de boekhandel, is het boek van Charles Lepetit, *Charles de Foucauld – De omwegen van een mens*, Antwerpen/Amsterdam 1982.
- Veel informatie is ook te vinden op de website van de geestelijke familie van Charles de Foucauld: www.charlesdefoucauld.org/nl

Publicaties in andere talen:

- Robert Ellsberg, *Charles de Foucauld: Writings*, New York 1999.
- Jean-Jacques Antier, *Charles de Foucauld*, oorspronkelijk verschenen in Parijs 1997, maar ook verkrijgbaar in een Engelse uitgave: San Francisco 1999.
- Jürgen Rintelen, *Der das Leben suchte. Die vielen Schritte des Charles de Foucauld*, Echter Verlag 2005.
- In het Frans is een veelheid aan boeken gepubliceerd. Een recentelijk verschenen werk van een kleine broeder willen we met name noemen: Antoine Chatelard, *Le chemin vers Tamanrasset*, Editions Karthala 2002 (ook verkrijgbaar in het Duits, *Charles de Foucauld. Der Weg nach Tamanrasset*, in 2005 uitgegeven door de ‘Gemeinschaften Charles de Foucauld’)